

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

ТЕКСТИ (конспект) лекцій з дисципліни

Вступ до перекладознавства

для студентів усіх форм навчання

спеціальності 035.04 Філологія

(германські мови та літератури (переклад включно))

2023

Тексти (конспект) лекцій з дисципліни «Вступ до перекладознавства» для студентів усіх форм навчання спеціальності 035.04 «Філологія (германські мови та літератури (переклад включно))» / Укл.: Костенко Г.М. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка, 2023. 74 с.

Укладач: Г.М.Костенко, к.філол.н., доцент

Рецензент: А.Б.Підгорна, доцент, к.філол.н.

Відповідальний
за випуск: Г.М.Костенко, к.філол.н., доцент

Затверджено
на засіданні кафедри теорії та
практики перекладу
Протокол № 8 від 30.05.2023 р.

Рекомендовано до видання
НМК гуманітарного факультету
Протокол № 5 від 15.06.2023 р.

ЗМІСТ

1. Переклад у сучасному світі. Передумови виникнення перекладацької науки. Місце теорії перекладу серед інших дисциплін.....	4
2. З історії перекладу. Становлення української перекладацької школи.....	11
3. Визначення перекладу, його сутність. Теорія еквівалентності в історичному ракурсі.....	17
4. Еквівалентність і адекватність: подібність та розходження. Види адекватності.....	21
5. Прагматика, її типи. Проблеми перекладуваності.....	24
6. Лексичні трансформації... ..	30
7. Лексичні відповідники і безеквівалентна лексика. Особливості перекладу безеквівалентної лексики.....	38
8. Інтернаціональна лексика і особливості її перекладу. «Хибні друзі перекладача».....	44
9. Мовна картина світу та її складові.....	51
10. Міжкультурна комунікація і проблеми перекладу.....	55
11. Переклад науково-технічних текстів. Терміни та їх особливості..	59
12. Машинний переклад: історія та перспективи розвитку.....	65
13. Література.....	74

1 ПЕРЕКЛАД У СУЧАСНОМУ СВІТІ. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ НАУКИ. МІСЦЕ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ СЕРЕД ІНШИХ ДИСЦИПЛІН

Лінгвістична наука про переклад ще дуже молода. Дотепер вона ще не має навіть узвичаєної назви. У різних дослідників можна знайти такі терміни, як “перекладознавство”, “транслатологія”, “теорія перекладу”, тощо. Дослідження особливого виду мовної діяльності, що звуться “перекладом”, почали оформлятися в самостійну лінгвістичну дисципліну лише з початку другої половини XX сторіччя.

За останні десятиліття масштаби перекладацької діяльності настільки зросли, що є всі підстави говорити про початок нового етапу в історії перекладу. До середини XX сторіччя різко зросли міжнародні контакти. На карті світу з'явилося багато нових національних держав, виникли численні міжнародні організації, всесвітні підпорядкування, регіональні спілки держав. Бурхливий ріст науки і техніки викликав величезну потребу в обміні інформацією. Щорічно у світі проходить багато міжнародних конференцій, зустрічей, нарад. Незмірно зріс обсяг міжнародної торгівлі, дипломатичної діяльності, міжнародного листування, розширилися культурні зв'язки між народами, масового характеру набув міжнародний туризм.

Всі ці зміни в житті людства викликали небачену досі потребу в перекладах і перекладачах. За короткий час у світі з'явилася велика кількість перекладацьких секцій, бюро перекладу, відділів і інститутів інформації, видавництв перекладеної літератури, періодичних видань, що виходять одночасно кількома мовами тощо. Перекладацькою діяльністю почали займатися тисячі спеціалістів різноманітного профілю, референтів, інформаторів, секретарів.

Різке збільшення масштабів і значення перекладацької діяльності не могло не викликати уваги вчених. Протягом багатовікової історії перекладу не було хиб в спробах якось осмислити цей процес, виявити основні труднощі його здійснення і причини цього, виробити якісь принципи й установки, якими перекладачі могли б керуватися у своїй роботі. Більшість висловлень про переклад належить видатним майстрам слова, і серед авторів можна знайти імена Цицерона, Лютера, Гете, Пушкіна, Белінського, Рильського й ін. Проте лише у

середині XX сторіччя процес перекладу став об'єктом усебічного наукового дослідження. У цей період починаються перші спроби створити теоретичну модель перекладацького процесу, описати саме ті сторони цього процесу, що визначають його своєрідність, відрізняють його від інших видів мовної або літературної діяльності. Перекладацька проблематика привернула увагу лінгвістів, і вивчення перекладу стало оформлятися як особлива лінгвістична дисципліна, що оперує термінами і поняттями лінгвістики.

Зрозуміло, не можна вважати випадковим, що наука про переклад виникла як особлива галузь мовознавства саме в цей період. Це було обумовлено цілим рядом об'єктивних причин. Насамперед у цей час стала відчуватися необхідність наукового осмислення перекладацької діяльності. У середині XX сторіччя змінилися не тільки масштаби, але й характер перекладацької діяльності. На перший план почали висуватися інформативний (діловий) переклад, у результаті якого повинні з'явитися взаємозамінні, автентичні тексти на дві і більш мови. Значно зросли вимоги до точності перекладу. З іншого боку, усе зрозумілішою ставала мовна першооснова перекладацького процесу. На відміну від художнього перекладу (тобто перекладу творів художньої літератури), інформативний переклад має справу з матеріалами, де особливості індивідуально-авторського стилю, зазвичай, мають невелике значення. Ця обставина сприяла усвідомленню чільної ролі відповідних мов, їхніх норм і систем у процесі перекладу, розгляду цього процесу як визначеного відношення між мовами. Необхідно було з'ясувати, у чому полягає лінгвістична сутність цього процесу, якою мірою він визначається власне лінгвістичними чинниками, у яких межах такі чинники обмежують точність передачі інформації.

Необхідність наукового осмислення процесу перекладу обумовлювалася і задачею масової підготовки перекладачів. Минув той час, коли перекладами могли займатися лише обдаровані люди, що опанували умінням перекладати під керівництвом якого-небудь майстра-перекладача. Для задоволення величезної потреби в перекладачах у багатьох країнах були створені перекладацькі школи, факультети й інститути, перед якими стояла задача – забезпечити у встановлений термін підготовку значного контингенту перекладачів достатньо високої кваліфікації. Для рішення подібної задачі

знадобилися раціональні програми і навчальні посібники, що ґрунтувалися б на науковому розумінні сутності перекладацького процесу, умінні виділити в ньому основні етапи і визначальні чинники і на адекватному описі взаємодії таких чинників. Наука про переклад повинна була створити необхідну базу для побудови ефективного курсу підготовки висококваліфікованих перекладачів.

Якщо розвиток перекладацької діяльності в сучасному світі створив суспільну потребу в її науковому описі, то, з іншого боку, розвиток мовознавства в XX сторіччі створив необхідні передумови для задоволення цієї потреби. Саме в цей період у центрі уваги лінгвістів виявилися проблеми синхронного опису сучасних мов. Загально поширеним стало визнання двостороннього характеру мовного знака у плані вираження і плані змісту. Досягли значних успіхів у виявленні й описі структури плану вираження засобами мовознавства, тому вчені приступили до наукового вивчення плану змісту мови, розробляючи теорії семантичного поля, семантичних множників, глибинних семантичних структур тощо. Вивчення змістовної сторони мови закладає основи всебічного лінгвістичного опису мовних творів, розкриття механізму інтуїтивного розуміння і породження висловлення, зокрема, і в процесі перекладу.

Водночас усе більше число лінгвістів звертає увагу на те, що лінгвістичне дослідження перекладацького процесу може дати важливі результати для вирішення цілого ряду мовознавчих проблем більш загального характеру. Лінгвоперекладацькі дослідження проливають світло на багато сторін процесу використання мови як засобу спілкування, розкривають засоби вираження думки за допомогою різноманітних підсистем і сполучень мовних одиниць, допомагають визначити структуру і межі семантичної системи мови.

Коли мова заходить про переклад, найчастіше вживається термін “лінгвістична теорія перекладу”. У зв'язку з цим виникає необхідність встановити, по-перше, на якій підставі теорія перекладу розуміється нами як лінгвістична дисципліна; по-друге, чи існують будь-які інші підходи до проблем теорії перекладу крім лінгвістичного; по-третє, яке місце займає лінгвістична теорія перекладу серед інших галузей науки про мову.

У процесі перекладу здійснюється перетворення тексту на одній мові (ДМ) у текст на іншій мові (ПМ) при зберіганні незмінного плану

змісту, тобто значення або, точніше, сукупності значень, виражених у вихідному тексті. Щоб виконати свою задачу, тобто, відобразити істотні закономірності перекладу, теорія перекладу повинна насамперед установити збіги і розбіжності в засобах вираження ідентичних значень у ДМ й у ПМ і на цій основі виявити найбільш типові засоби подолання цих розбіжностей (“перекладацькі прийоми”). Така задача за своєю суттю є мовознавчою, а теорія перекладу, що ставить перед собою саме таку задачу, не може бути нічим іншим як лінгвістичною дисципліною.

Можна було б, на перший погляд, заперечувати, що задача встановлення збігів і розбіжностей у засобах вираження значень у різних мовах належить до компетенції не теорії перекладу, а порівняльного мовознавства. Насправді теорія перекладу найтісніше пов'язана з порівняльним мовознавством, що служить для неї безпосередньою теоретичною базою; і усе ж лінгвістична теорія перекладу не тотожна порівняльному вивченню мов. Порівняльне мовознавство, як і мовознавство взагалі, має справи із **системами мов** – до його функцій належить виявлення рис подібності і розходження між системами двох мов в області їх звукового (фонологічного) ряду, словникового складу і граматичного ладу. Тому, якщо для мовознавства взагалі і для порівняльного мовознавства зокрема істотним моментом є розмежування рівнів мовної системи, для теорії перекладу, навпроти, найголовніше – це розглядати і зіставляти мовні явища в їхньому зв'язку, у тій взаємодії, в якій вони існують у мові, у структурі зв'язного тексту.

У зв'язку з цим слід зазначити, що в сучасному мовознавстві взагалі спостерігається тенденція перейти від вивчення мови як абстрактної системи до вивчення функціонування мови в спілкуванні. Ця тенденція виявляється й у зростаючому інтересі до проблем мовної діяльності, що досліджуються у плані психолінгвістики, і в розробці тематики, пов'язаної з так званим “актуальним синтаксисом” і “комунікативним членуванням речення”, що можливо тільки з урахуванням функціонування речення в мовленнєвій системі, і, нарешті, у появі нової галузі мовознавства – “лінгвістики тексту”. Всі ці напрямки вивчення мови тісно пов'язані з теорією перекладу; можна навіть стверджувати, що лінгвістична теорія перекладу – це не

що інше, як “порівняльна лінгвістика тексту”, тобто порівняльне вивчення семантично тотожних різномовних текстів.

При цьому необхідно зробити таке роз'яснення: мова сама по собі не може бути предметом мовознавства, тому що вона завжди індивідуальна, одинична і неповторна, а будь-яка наука може вивчати лише щось загальне, закономірне, типове і регулярно відтворене. Мова служить для мовознавства лише матеріалом, з якого воно витягає свій об'єкт дослідження, як-от мову. Якщо ми говоримо, що в сучасному мовознавстві спостерігається тенденція до вивчення використання і функціонування мови в спілкуванні, то це означає лише зміну у вивченні того ж об'єкта – мови, що виражається в наголосі не на статичній, а на динамічній його стороні, не на підході до мови як до інвентарю одиниць, а на його вивченні в дії, у реальному функціонуванні.

Визнавши теорію перекладу лінгвістичною дисципліною, потрібно встановити її місце серед інших галузей науки про мову. У сучасному мовознавстві прийнятим є розподіл на два основних підрозділи: **мікролінгвістику і макролінгвістику** (Тут Бархударов користується класифікацією американських учених G.Trager і H.Smith, вираженої в їхній роботі 1953 р. “An Outline of English Structure”, хоча мікролінгвістика за визначенням G.Trager і H.Smith – металінгвістика). Перший з цих поділів містить у собі лінгвістику у вузькому розумінні слова, тобто вивчення мови, за словами Ф. де Сосюра, “у самому собі і для себе”, у відволіканні від екстралінгвістичних фактів, як щодо незалежного від інших явищ об'єкта. Сюди відносяться такі класичні дисципліни мовознавчого циклу, як фонетика і фонологія, граматика, лексикологія і семасіологія, аналізовані в плані як загального, так і часного мовознавства, як історичного (у діяхронії), так і описового (у синхронії), а також порівняльно-історичного й зіставно-типологічного вивчення мов.

До макролінгвістики, тобто до лінгвістики в загальному розумінні, відносяться ті напрямки в мовознавстві, що вивчають мову в її зв'язку з екстралінгвістичними явищами, тобто з чинниками, що лежать поза самою мовою. До їхнього числа відносяться такі дисципліни, як психолінгвістика, що вивчає психофізіологічні механізми мовної діяльності; соціолінгвістика, що вивчає взаємодію

мови і соціальних чинників; етнолінгвістика, що досліджує взаємозв'язок мови і культурно-етнографічних чинників; лінгвістична географія, предметом якої є вплив на мову територіально-географічних чинників; і деякі інші напрямки у вивченні мови.

Крім зазначеного розподілу лінгвістики на мікро- і макролінгвістику, існує також поділ мовознавчих дисциплін на **теоретичні і прикладні**. До числа останніх відносяться ті області науки про мову, що безпосередньо пов'язані з практичним використанням мови в тих або інших видах людської діяльності, що потребують наукового обґрунтування, як то: методика викладання мови; аспекти теорії інформації, пов'язані з використанням мови в технічних каналах зв'язку (телефон, радіо); проблеми автоматичного пошуку інформації, реферування, тощо; принципи побудови алфавітів; орфоепія і культура мовлення і цілий ряд інших.

Що стосується теорії перекладу, то вона, на наш погляд, відноситься, по-перше, до числа галузей, що належать до **макролінгвістики** і, по-друге, до області **прикладного** мовознавства. Віднесення теорії перекладу до прикладних дисциплін, певне, є зрозумілим і не потребує мотивування. Менше очевидним є віднесення її до сфери макролінгвістики. За суттю, це означає, що ми не вважаємо за можливе будувати теорію перекладу на чисто лінгвістичній основі, без урахування екстралінгвістичних чинників, тобто явищ, що лежать поза структурою самої мови, хоча і безпосередньо з ним пов'язані.

Наприклад, *tube* може бути з дуже великою долею можливості тлумачитися як *радіолампа* в реченні *Where did you put the tube?*, якщо це останнє вимовляє радіотехнік під час роботи в мастерской з ремонту радіообладнання. Але в ситуації питання *How can I get to the Tube?*, вимовленого на вулицях Лондона, значення слова *tube* розуміється як *метро*. Таким же чином англійське речення *Passengers are not allowed to ride on the platform*, через багатозначність слова *platform*, буде зрозумілим тільки в тому випадку, якщо воно буде прочитане на трафареті в автобусі, де *platform* відразу ж одержує однозначне тлумачення як *автобусна площа*. Якщо ж дія має місце на залізничному вокзалі, слово *platform* перекладається як *перон*.

Весь комплекс дисциплін, що вивчають переклад під різними точками зору, можна **назвати** перекладознавством; центральною й

основною частиною перекладознавства є лінгвістична теорія перекладу, навколо якої групуються інші напрямки у вивченні перекладу – літературознавче, психологічне, кібернетико-математичне й ін.

Як відомо, у свій час у літературі з питань перекладу велися диспути, чи може художній переклад бути об'єктом лінгвістичної теорії перекладу або ж він цілком належить до компетенції літературознавства. У наші дні ці спори, можна думати, значною мірою втратили свою гостроту. Саме по собі протиставлення лінгвістичного і літературознавчого підходу до вивчення проблем художнього перекладу неправомірно: оскільки художній переклад, як і всякий інший, є не чим іншим як перетворенням тексту на одній мові в текст на іншій мові, йому повинні бути властиві ті ж самі загальні закономірності, що і будь-якому виду перекладу взагалі, і отже лінгвістична теорія перекладу має повне право черпати свій матеріал також із спостережень над закономірностями перекладу художньої літератури. З іншого боку, не можна не визнати того факту, що цілий ряд проблем художнього перекладу, пов'язаних із специфічним характером художнього тексту, в якому важливу роль грають естетичні чинники, може бути висвітлений і проаналізований саме з позицій літературознавства, а не мовознавства.

2 З ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДУ. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ШКОЛИ

Перші переклади датуються 3000 р. до нашої ери, часами Древнього Царства Єгипту. Переклад став найважливішим чинником на Заході в 300 р. до нашої ери, коли римляни запозичили багато елементів грецької культури, включаючи весь релігійний апарат. У XII сторіччі Захід вступив у контакт з ісламом через іспанських маврів. Ситуація зробила можливим розвиток перекладу через розходження культур і тривалий контакт між двома мовами. Коли маврське правління в Іспанії закінчилося, Толедська школа перекладачів продовжувала обробляти арабські версії творів грецьких вчених і філософів. Переклад Біблії, зроблений Лютером у 1522, заклав основи розвитку німецької мови, і такий же ефект мала Біблія Короля Іакова (1611) на розвиток англійської мови й літератури.

Першими теоретиками перекладу були самі перекладачі, що бажали узагальнити свій власний досвід, а іноді і досвід своїх побратимів за професією. Зрозуміло, що з викладом свого «перекладацького кредо» виступали найвидатніші перекладачі всіх часів і, хоча висловлені ними розуміння не відповідали сучасним вимогам науковості і доказовості і не укладалися в послідовні теоретичні концепції, усе ж цілий ряд таких розумінь і сьогодні мають безсумнівний інтерес.

Так, ще перекладачі античного світу широко обговорювали питання про ступінь близькості перекладу до оригіналу. У ранніх перекладах Біблії або інших творів, що вважалися священними або зразковими, переважало прагнення буквального копіювання оригіналу, що призводило часом до неясності або навіть повної незрозумілості перекладу. Тому пізніше деякі перекладачі намагалися теоретично обґрунтувати право перекладача на велику свободу у відношенні оригіналу, необхідність відтворювати не букву, а зміст або навіть загальне враження, «заچارування» оригіналом. Вже в цих перших висловленнях про цілі, яких повинен дотримуватися перекладач, можна знайти початок теоретичних суперечок нашого часу про допустимість буквального або вільного перекладу, про необхідність зберегти в перекладі той же вплив на читача, яким володіє оригінал, тощо.

Пізніше окремі перекладачі намагалися сформулювати деяку подобу «нормативної теорії перекладу», висловуючи ряд вимог, яким повинний був відповідати «гарний» переклад або «гарний» перекладач. Французький гуманіст, поет і перекладач Етьєн Доле (1509-1546) вважав, що перекладач повинен дотримуватися таких п'яти основних принципів перекладу: 1) досконало розуміти зміст перекладаемого тексту і намір автора, якого він перекладає; 2) у досконалості володіти мовою, із якої перекладає, і настільки ж досконало знати мову, на яку перекладає; 3) уникати тенденції перекладати слово в слово, тому що це спотворило б зміст оригіналу і загубило б його форму; 4) використовувати в перекладі загальноновживані форми промови; 5) правильно обираючи і розташовуючи слова, відтворювати загальне враження, створене оригіналом у відповідній «тональності». У 1790 р. у книзі англійця А.Тайтлера «Принципи перекладу» основні вимоги до перекладу були сформульовані в такий спосіб: 1) переклад повинний цілком передавати ідеї оригіналу; 2) стиль і манера викладу переклада повинні бути такими ж, як в оригіналі; 3) переклад має читатися так само легко, як і оригінальні твори. Подібні вимоги не втратили своєї значимості, хоча і здаються нам сьогодні очевидними.

І в XX сторіччі одні перекладачі по за все ставили точність, викликаючи на себе часом справедливий обвинувачення в буквализмі, у порушенні норм мови перекладу, у пропаганді «перекладацької мови», інші, ратуючи за творчий, вільний переклад, відходять часом дуже далеко від оригіналу і зазнають критики за «перекладацьке свавілля» і перекручування оригіналу. Дуже плідними для розвитку лінгвоперекладацьких досліджень виявилися 70-і роки XX сторіччя, за який час було опубліковано більше книг з лінгвістики перекладу, ніж за попередні 20 років. Саме в цей час були розроблені і зведені воедино теоретичні концепції.

Українська історія перекладу на сьогоднішній день нараховує більш 1000 років. Вона почалася відразу ж після прийняття християнства на Русі в X сторіччі (988 р.) і продовжується по сей час. Проте найперші переклади було зроблено ще задовго до цієї знаменної дати, точніше в 911 р., коли київський князь Олег підписав договір із Візантією, складений на двох мовах: грецькій і українській того часу. Перекладацька діяльність на Україні продовжувалася

майже безупинно протягом 250 років. У цей період (XI-XIII сторіччя) перекладу, насамперед, підлягали клерикальні твори: Біблія, житія святих і апостолів. Водночас перекладаються багато грецьких авторів: афоризми і сентенції Плутарха, Платона, Сократа, Аристотеля й інших видатних філософів; роман «Олександрія» про життя і діяння Олександра Великого, романи «Подвиги Диденіса Акріта», «Акір Мудрий» та інші; збірник повідомлень про природу «Фізіолог».

Татари-монгольське завоювання 1240 р., падіння Київської Русі і захоплення турками Константинополя в 1453 р., що завершилося розладом Візантійської імперії, значно уповільнили перекладацький процес на Україні. Значний ріст діяльності перекладу на Україні намітився лише в XVII-XVIII сторіччях, зосередившись в основному в Києво-Могилянській академії. До цього періоду відносяться переклади з польського «Псалмів» Кохановського і Туптало, зроблені Сімеоном Полоцьким, а також переклади з німецького Івана Максимовича. Утиски, яким піддавалися український народ і його мова з початку XVIII сторіччя в період царювання Петра Першого, призвели до того, що більшість видатних діячів просвітництва України були змушені записувати свої роботи російською, а не українською мовою. Проте перекладацька діяльність продовжувалася. Слід зазначити роботи К.Кіндратовича, що перекладав елегії Овідія, промови Цицерона, «Іліаду» і «Одісею» Гомера, двустишия Катона, але на жаль ці твори залишилися неопублікованими.

Новим етапом розвитку перекладацької думки на Україні варто вважати вільну адаптацію знаменитої поеми Вергілія «Енеїда», зроблену І.Котляревським, що послужило поштовхом до створення інших творів подібного змісту, серед котрих потрібно відзначити вільні інтепретації П.Гулака-Артемівського балад Міцкевича, поем Гете («Рибалка»), од Горация, тощо. У XIX сторіччі в українській літературі з'явилися такі чудові перекладачі, як П.Куліш, І.Франко, Леся Українка і деякі інші. П.Куліш (1819-1897), близький друг Шевченка, був також першим професійним перекладачем в Україні XIX сторіччя. Його роботи включають переклади 15 найвідоміших трагедій і комедій Шекспіра, опублікованих у 1902 р., «Паломництво Чайлд-Гарольда» Байрона, що він переклав білим віршем, частина «Дон Жуана» і деякі інші поеми. Він також перекладав з німецької Гете, Шілера і Гейне, створив декілька вільних перекладів із Пушкіна,

Фета, А.Толстого й інших. Він був також першим, хто переклав «Псалтир» і Біблію на сучасну українську мову (разом із Пюєм і Нечуй-Левицьким).

Велику роль в історії перекладу зіграв відомий український письменник XIX сторіччя Ю.Федькович, що стояв на початку становлення мистецтва перекладу в Україні. У той час була сильною традиція вільного перекладу з елементами обов'язкової для перекладача українізації іноземного тексту (відчувався вплив «Енеїди» Котляревського). Цей період характеризувався різними рівнями «українізації» іноземного тексту, і національна специфіка оригіналу майже не приймалася до уваги. Традиція такого «українізованого» перекладу збереглася до кінця XIX сторіччя. Вклад Ю.Федьковича в історію перекладу пов'язаний із його великими перекладами з німецької літератури (Гете, Гейне, Шиллер). Деякі твори Гете вже були перекладені на українську мову до Федьковича, але останній уперше переклав їх народною мовою. Проте варто зауважити, що Федькович не намагався відобразити стиль німецьких авторів. Насамперед він розкриває самого себе.

Період кінця XIX - початку XX сторіччя відзначається посиленням утиску на культурний розвиток України. Публікація багатьох творів вітчизняних авторів і українських перекладів здійснювався тільки на Галичині завдяки багатим спонсорам. Після П.Куліша найбільша перекладацька спадщина в XIX сторіччі належала І.Франко (з 50 томів повного зібрання творів, опублікованих у 1970 р., 7 великих томів належать суцільно перекладам творам з різних мов). Велику спадщину залишила також Леся Українка, серед перекладів якої драма Гауптмана «Ткачі», вірші Гюго, Байрона й уривки з трагедії Шекспира «Макбет».

Почесне місце серед перекладачів належить великому українському поліглоту, лінгвісту, поету, що познайомив нас із творами перських і таджицьких поетів (Рудакі, Сааді, Фірдоусі), близькому другу І.Франко і Лесі Українки і трагічної жертві сталінського терору Ахатангелу Кримському (1871-1942).

Історія перекладу XX сторіччя розділяється на декілька періодів. По-перше, час із 1917 по 1921 роки, часи української незалежності, коли публікувалися раніше заборонені речі, хоча рівень перекладу лишив бажати кращого. Другий період охоплює 20-40-е роки, час, на

який потрапляє діяльність безсумнівно найбільш видатного перекладача першої половини ХХ сторіччя Миколи Зерова (1890-1937). Значний знавець античної культури він під час перекладу старогрецьких і древньоримських авторів застосовував поліпшені, більш ефективні методи. Зерову вдалося крім зберігання сюжетної лінії передати також художні особливості і дух (прагматична орієнтація) оригіналів. Сучасні методи художньої творчості і схильність до неокласицизму на противагу нелогічним художнім перекладам 30-х років викликали негативне і навіть вороже відношення до перекладача Зерова, що був заарештований на початку 30-х років і розстріляний у 1937 із багатьма іншими представниками української інтелігенції.

Серед уцілілих представників неокласицизму в перекладі найпомітніше місце належить М.Рильському (1895-1964), який перекладав з польської Міцкевича і Словацького, з французької Гюго, Верлена, Расіна, Мольєра, Вольтєра, з німецької Гете, з російської Пушкіна, Лермонтова й інших. До того ж М.Рильський був активним літературним критиком перекладу, що заложив основи наукової української критики художнього перекладу в Радянські часи. Через терор 30-х років багато планів щодо перекладів залишилися незакінченими.

Третій період українського перекладу починається наприкінці 50 - початку 60-х років і відзначається загальним визнанням необхідності вищих стандартів художніх вимог до перекладу. Перше місце серед перекладачів цього періоду належить М.Рильському. Проте з'являється нове покоління перекладачів, що групуються навколо відродженого часопису «Всесвіт» (1958), серед яких слід зазначити М.Лукаша і Григорія Кочура. М.Лукаш (1919-1988) відзначений перекладами «Фауста» Гьоте, «Декамерона» Бокачо, «Мадам Боварі» Флобера й інших творів. Його переклади відрізняються багатим і різноманітним українським лексиконом, вірними ідіоматичними вираженнями, високою експресивністю і вірністю оригіналу. М.Кочур (1908-1994), який був учнем Зерова, провів декілька років у концентраційних таборах. Серед його робіт слід зазначити переклади з французької поетів Верлена, Рембо, Бодлера; з англійської Бернса, Т.Еліота, Шелі, Байрона й інших.

З отриманням Україною незалежності актуальним стало питання про переклад документації, у тому числі державного значення, на українську мову. Вже в 1993-1994 роках ця проблема була вирішена. Складнішою ставала справа з художнім перекладом. З усіх друкарських органів у питанні якісного перекладу на українську мову можна назвати тільки часопис «Всесвіт». Проте робота в цьому напрямку продовжується.

На підставі довгої практики і багатого досвіду перекладацької діяльності сформувалися такі основні принципи перекладу, характерні для української перекладацької школи:

- досягти в тексті на ПМ усіх структурних особливостей тексту на ДМ
- строго дотримуватися авторської концепції і вірно передати зміст твору ДМ на ПМ
- зберегти в тексті на ПМ основні риси синтаксичної організації і стилістичних засобів експресії тексту ДМ
- зберегти в тексті на ПМ всі авторські засоби створення образності й експресивності тексту ДМ
- якщо можливо уникати непотрібних вилучень у тексті на ПМ
- обмежувати в перекладеному тексті непотрібні скорочення і додавання
- як можна повніше передати в тексті на ПМ легкість виклада, характерну для тексту ДМ
- зберегти в тексті на ПМ прагматичні наміри автора і його вплив на читача.

З ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДУ, ЙОГО СУТНІСТЬ. ТЕОРІЯ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В ІСТОРИЧНОМУ РАКУРСІ

Мова вживається не тільки для констатації фактів; її функція значно ширша, наприклад, передавати різноманітні почуття. Вчені розмірковують над питанням: що таке переклад – мистецтво, вміння чи наука? На думку американського лінгвіста Ю.Найди, переклад вбирає в себе всі три компоненти, але в дійсності переклад більшою мірою технологія, це мова в процесі роботи.

Ю.Найда визначає переклад як процес, у результаті якого рецептори №2 розуміють повідомлення №2 так само, як і рецептори №1 зрозуміли повідомлення №1. Переклад, на його думку, повинний задовольняти 4 основним вимогам: передавати зміст; передавати дух і стиль оригіналу; мати легкість і природність викладу; викликати рівнозначне враження.

У вітчизняному перекладознавстві одним з найкращих визначень перекладу є тлумачення терміну, зроблене Л.Бархударовим: **Перекладом називається процес перетворення мовленнєвого твору на одній мові в мовленнєвий твір на іншій мові зі збереженням незмінного плану змісту, тобто значення.**

Про «збереження незмінного плану змісту» можна говорити тільки у відносному, але не в абсолютному розумінні. Під час міжмовних перетворень (як і при всякому іншому виді перетворень) неминучі втрати, тобто має місце неповна передача значень, що виражаються текстом першотвору. Тому текст перекладу ніколи не може бути повним і абсолютним еквівалентом тексту першотвору; задача перекладача полягає в тому, щоб зробити цю еквівалентність як можна більш повною, тобто домагатися звести втрати до мінімуму.

Ми думаємо, що вищезгадане визначення перекладу є правомірним, оскільки:

а) у будь-якій мові система мовних значень відбиває весь зовнішній світ людини, а також її власний внутрішній світ, тобто закріплений практичний досвід колективу, що говорить на певній мові. Тією мірою, якою цей досвід однаковий у колективів, що говорять на різних мовах, однакові і значення, що виражаються в цих мовах (саме значення, але аж ніяк не мовні одиниці, що виражають ці

значення). Інша справа, що ці значення (елементарні одиниці змісту або «семи») по-різному сполучаються, групуються і виображаються в різних мовах; але це вже стосується не плану змісту, а плану вираження мови;

б) із сказаного випливає, що найбільші труднощі в перекладі виникають тоді, коли сама ситуація, що описується в тексті на ДМ, відсутня у досвіді мовного колективу – носія ПМ, іншими словами, коли у вихідному тексті описуються так звані «реалії», тобто предмети і явища, специфічні для даного народу і країни. Проте, і в цих випадках важкість рішення перекладацької задачі аж ніяк не означає її принципову нездійсненість. Спроможність описувати нові, незнайомі ситуації є невід'ємною властивістю будь-якої мови; і саме ця властивість уможливорює те, про що йдеться мова – передачу засобами іншої мови ситуацій, специфічних для життя даного народу і даної країни й аналогів, яких не мають інші народи і інші країни;

в) переклад був визначений як процес перетворення **мовленнєвого твору** на одній мові в **мовленнєвий твір** на іншій мові. Таким чином, перекладач має справу **не з мовами як системами**, а з мовними творами, тобто з **текстами**. Ті розбіжності семантичного характеру, тобто значень, про які йдеться мова, стосуються, насамперед, саме **систем** різних мов; у **мовленні** ці розбіжності дуже часто нейтралізуються, майже стираються.

Еквівалентність текстів на рівні значень ДМ і ПМ в цьому випадку встановлюється не в рамках окремих слів або навіть речень, а до всього тексту.

Наприклад: у повісті американської письменниці Харпер Лі "To Kill a Mockingbird" є речення: *Mr Raymond sat up against the tree-trunk*, що правильно було б перекласти як *Містер Реймонд сів і притулювся до дуба*. Можна подумати, що українське речення не цілком відповідає вихідному англійському. Проте насправді в даному випадку еквівалентність виступає на рівні значень, тільки для її встановлення необхідно, по-перше, враховувати лексико-граматичні перетворення («перекладацькі трансформації»), що мають місце в процесі перекладу, і, по-друге, вийти за рамки цього речення в більш широкий контекст. Дійсно, українське *сів і притулювся* відповідає англійському *sat up against*, оскільки одним із значень прийменника *against* є значення *зіткнення з будь-чим або опора на що-небудь*; та

інформація, що передає англійське *up* у *sat up*, в українському перекладі визначається наступним реченням – *Раніше він лежав на траві*; нарешті, дерево, до якого притулювся Реймонд, згадується в попередньому контексті, де зазначено, що мова йде саме про дуб (порівн. *We chose the fattest live oak and we sat under it*).

Отже, семантичні розбіжності між мовами не можуть виступати непереборною перешкодою для перекладу через те, що переклад має справу не з мовами як абстрактними системами, а з конкретними мовними творами (текстами), у межах яких здійснюється складне переплетення і взаємодія якісно різнорідних мовних засобів.

г) сказане аж ніяк не підкреслює можливість абсолютно повної («стовідсоткової») передачі в процесі перекладу всіх значень, виражених у тексті першотвору. При перекладі семантичні втрати неминучі, і мова може йти тільки про максимально можливу повноту значень, що виражаються текстом першотвору.

Якоюсь мірою основоположниками теорії еквівалентності можна вважати канадських дослідників Віне і Дарбелне, які ще в 50-ті роки ХХ сторіччя визначили еквівалентно-орієнтований переклад як процедуру, що копіює ситуацію оригіналу, але тільки іншими словами. Вони також припускають, що використання цієї процедури в перекладацькому процесі допомагає зберегти стилістичний вплив тексту на ДМ в тексті на ПМ. Відповідно до їхньої точки зору еквівалентність є ідеальним методом при перекладі прислів'їв, ідіом, кліше, передачі звуків тварин.

У своїй роботі “On Linguistic Aspects of Translation” (1959) Роман Якобсон виділяє три види перекладу: внутрішньомовний (наприклад, парафраза), міжмовний, міжсеміотичний, тобто між знаковими системами. Якобсон підтверджує, що у випадку міжмовного перекладу перекладач користується синонімами, тобто, на його думку, у міжмовному перекладі не може бути повної еквівалентності, але це зовсім не означає, що переклад неможливий: якщо в ПМ немає буквального перекладу слова, то перекладач вибирає найбільше підхожий варіант.

Ю.Найда виділяє два основних типи еквівалентності: формальну і динамічну. При формальній еквівалентності перекладач намагається відтворити форму й зміст оригіналу як можна точніше і більш буквально. При функціональній еквівалентності робляться спроби

відтворити граматичні одиниці; сталість у вживанні слів; значення в рамках вихідного контексту. При функціональній еквівалентності ідіоми відтворюються буквально. При динамічній еквівалентності увага спрямована не стільки на вихідне повідомлення, скільки на реакцію одержувача. Переклад із динамічною еквівалентністю спрямований на те, щоб викликати еквівалентну реакцію, а не еквівалентну форму.

Дж.Кетфорд пропонує ще один вид еквівалентності – текстуальну, при якій частина тексту на ДМ повинна відповідати частини тексту на ПМ. Текстова еквівалентність – це будь-який текст ПМ або його частину, що у якомусь конкретному випадку визначається як еквівалент даного тексту ДМ або його частини.

З останніх робіт слід зазначити монографію Мони Бейкер “In Other Words: a Coursebook on Translation” (1992), в якій вчений пропонує більш детальний список умов, при яких може бути визначена концепція еквівалентності.

1. Еквівалентність, що виявляється на рівні слів, коли варто враховувати число, рід, час окремо узятих одиниць мови

2. Граматична еквівалентність, що виявляється в питанні граматичних категорій різних мов, які, як правило, не збігаються, що змушує перекладача для зберігання змісту додавати або опускати інформацію в ПМ

3. Текстуальна еквівалентність, що виявляється в рамках зберігання інформації і єдності в тексті на ПМ; основними чинниками, що визначають діяльність перекладача в даному випадку, є установка на реципієнта, дотримання мети перекладу і зберігання типу тексту

4. Прагматична еквівалентність пов'язана з передачею недосказаного і стратегіями, як це зробити в процесі перекладу; роль перекладача в цьому випадку складається зі зберігання намірів автора тексту іншої культури в його перекладній версії.

Неважко зауважити, що з часом більшої значимості в перекладі отримують так звані екстралінгвістичні, іншими словами прагматичні аспекти перекладу. Сучасний перекладач повинен не тільки досконало знати дві іноземні мови, але знати і розуміти культуру країни ДМ, мати спроможність проникнення усередину тексту і можливості як можна більш повної передачі інформації не тільки силами мови, але силами інтепретації тексту і навіть уяви.

4 ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ І АДЕКВАТНІСТЬ: ПОДІЙНІСТЬ І РОЗХОДЖЕННЯ. ВИДИ АДЕКВАТНОСТІ

Крім терміна «еквівалентність» у перекладацькій літературі здавна використовується термін «адекватність». Обидві категорії (еквівалентність і адекватність) носять оціночно-нормативний характер. Часом у них вкладається різний зміст, а іноді вони розглядаються як синоніми.

У роботах 50-х - початку 60-х років, що заклали основи лінгвістичної теорії перекладу [Федоров, 1953; 1958; Jakobson, 1959], поняття адекватності базувалося на концепції перекладу як повного аналога оригіналу на рівні значень. Текст перекладу розглядався як мовний продукт, внутрішня сторона якого – план змісту – ідентична внутрішній стороні – плану змісту – оригінального тексту, а зовнішня сторона – план відображення – складається з одиниць іншого коду, іншої системи мови, відмінної від системи мови оригіналу. При цьому загальна значеннєва рівність (адекватність) тексту переклада тексту оригіналу забезпечується семантичною, а в більш точному розумінні і стилістичною еквівалентністю мовних одиниць, що складають ці тексти. Процес перекладу трактувався як перевідображення засобами мови перекладу, тобто другої мови, того змісту, що вже був виражений засобами оригіналу, тобто першої, вихідної мови. Іншими словами, переклад розумівся як інтерлінгвістична трансформація плану вираження тексту, здійснена за умови зберігання інваріантності плану його зміста. Власне перекладацька природа подібного перетворення найповніше описується моделлю закономірних відповідностей, або моделлю еквівалентності мовних одиниць [Рецкер, 1950].

У рамках цієї концепції адекватність перекладу зводилася до категорій семантичної (значеннєвої) повноти і точності, що доповнюється стилістичною еквівалентністю, зокрема, принципом підпорядкування текста перекладу функціонально-стилістичним нормам мови перекладу.

Водночас в інших авторів поняття "еквівалентність" і "адекватність" протистоять один одному, але при цьому на різноманітній основі. Так, В.Комісаров розглядає "еквівалентний переклад" і "адекватний переклад" як поняття неідентичні, хоча і близькі. Термін "адекватний переклад", на його думку, має більш

широкий зміст і використовується як синонім "гарного" перекладу, тобто перекладу, що забезпечує необхідну повноту міжмовної комунікації в конкретних умовах. Термін "еквівалентність", як уже відзначалося вище, розуміється В.Комісаровим як значеннева спільність, коли одиниці письмової та усної мови дорівнюють одна одній.

У іншому ключі вирішують проблему співвідношення еквівалентності й адекватності К.Райс і Г.Фермеєр. Термін "еквівалентність", у їхньому розумінні, охоплює відношення як між окремими знаками, так і між цілими текстами. Еквівалентність знаків ще не означає еквівалентності текстів, і, навпаки, еквівалентність текстів зовсім не має на увазі еквівалентність всіх їхніх сегментів. При цьому еквівалентність текстів виходить за межі їхніх мовних маніфестацій і включає також культурну еквівалентність.

Адекватність – це таке співвідношення вихідного і кінцевого текстів, при котрому послідовно враховується цілє перекладу (порівн. "лінгвістичний переклад", "навчальний переклад" тощо). Терміни "адекватність" і "адекватний" орієнтовані на переклад як процес, тоді як терміни "еквівалентність" і "еквівалентний" мають на увазі відношення між вихідним і кінцевим текстами, що виконують подібні комунікативні функції в різних культурах. На відміну від адекватності еквівалентність орієнтована на результат.

Критерієм адекватності є ступень відступу від еквівалентності, що повинно бути продиктовано об'єктивною необхідністю, а не сваволею перекладача; такі відступи пов'язані з перекладацькими нормами і літературною традицією. Наприклад, вільний переклад назв художніх творів («12 стільців» американські перекладачі переробили в "Diamonds to Sit On", що більше відповідає культурі реципієнта).

Семантико-стилістична адекватність, як впливає зі сказаного вище, визначається через оцінку відношення текста перекладу до текста оригіналу, а точніше кажучи, через оцінку семантичної і стилістичної еквівалентності мовних одиниць, що складають текст перекладу і текст оригіналу. Поняття семантико-стилістичної адекватності релевантно для оцінки власне лінгвістичного утримання, або аспекту, перекладацької діяльності.

Поняття семантико-стилістичної адекватності цілком відповідало основним напрямкам перекладацької практики тих десятиліть, коли

воно формувалося в рамках лінгвістичної теорії перекладу; це поняття і в наш час продовжує залишатися актуальним для традиційної оцінки якості традиційних видів перекладу, і в першу чергу для оцінки перекладу художньої і суспільно-політичної літератури.

У 50-60-е роки перекладацька діяльність одержала новий імпульс у сфері інформаційної практики. Одночасно при теоретичному осмисленні цієї діяльності, а також – частково – при її організації і плануванні почали враховуватися і застосовуватися деякі фундаментальні положення інформатики і теорії комунікації, що сприяло формуванню концепції функціонально-прагматичної адекватності перекладу [Бархударов, 1975; Комісаров, 1973; Швейцер, 1973; Kade, 1967].

Від функціонально адекватного перекладу потребують не повної і точної передачі всього значеннєвого змісту і стилістичних особливостей оригіналу, узгоджених із функціонально-стилістичними нормами мови перекладу, але лише правильна передача основної комунікативної функції оригіналу, його функціональної «домінанти». Інші властивості перекладу, істотні при підході до нього з позицій семантико-стилістичної адекватності, для функціональної адекватності перекладу в принципі нерелевантні.

Загальне поняття адекватності тексту може бути виведене з функціонального аналізу вербальної комунікації. Як відомо, трьом основним компонентам комунікації відповідають три такі типи функціонально-прагматичних характеристик: по-перше, інтенції відправника повідомлення, так звані комунікативні установки; по-друге, реалізація цих інтенцій в утриманні й оформленні повідомлення, так звана лінгвістична специфіка тексту; по-третє, реакції одержувача повідомлення, так звані комунікативні ефекти.

Останнім часом у закордонній лінгвістиці найбільше популярним стає так званий «інтегрований підхід», що дотримується глобальної парадигми, де глобальне бачення тексту відіграє найбільше значення. Такий підхід йде від макро- до мікроуровня відповідно до принципу уяви, тобто аналіз частин не може забезпечити розуміння цілого, і подібний вид перекладу пов'язаний із сумою взаємовідносин у більшому контексті: тексту, ситуації, культури, наприклад, зразки ділового листування.

5 ПРАГМАТИКА, ЇЇ ТИПИ. ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУВАНOSTІ

З *прагматичної* точки зору процес *перекладу* означає розширення аудиторії або, ще точніше, встановлення потенційних відношень між розмовляючими на ДМ і ПМ, а не між вихідною *мовою* (або текстом) і *мовою* (або текстом) перекладу. Ми не вважаємо, що переклад повинен читатися як переклад, а не як оригінал. Прагматична функція перекладача дозволяє судити про можливість зберігання ефекту тексту ДМ в тексті ПМ.

Отже ми торкаємось питання *перекладуваності*, що не можна відокремлювати від намірів і цілей, що з'являються у зв'язку з *необхідністю перекладу*. Теорія перекладуваності іншомовного твору є основним питанням перекладознавства. Довгий час вважалося, що переклад повинен вичерпно уявою відтворювати оригінал, і таким чином переклад здавався принципово неможливим через лінгвістичні причини, не говорячи вже про неможливість відтворити неповторну своєрідність творчої манери видатного поета або письменника. Відношення мовознавців до перекладу чітко висловив В.Гумбольдт у листі до відомого німецького письменника і перекладача Августа Шлегеля: «Будь-який переклад здається мені безумовно спробою розв'язати нездійсненну задачу. Тому що кожен перекладач неминуче повинен розбитися об один з двох підводних каменів, занадто точно дотримуючись або свого першотвору за рахунок смаку і мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок свого першотвору». Подібні погляди, що одержали назву «**теорія неперекладуваності**», розділялися багатьма лінгвістами, у тому числі і тими, що самі багато і дуже успішно виступали в ролі перекладачів. «Теорія неперекладуваності» не зробила, зрозуміло, якогось впливу на перекладацьку практику, оскільки перекладачі продовжували виконувати «нездійснену» задачу. Проте ця теорія була однією з перешкод на шляху лінгвістичного аналізу перекладу, і суперечки не вщухають донині.

Представник китайської школи Ке Пін відзначає три типи неперекладуваності: референційну, прагматичну й інтралінгвістичну, тобто власне лінгвістичну. Уникнути неперекладуваності, пов'язаної з особливостями тієї або іншої мови, досить складно, хоча величезне число робіт присвячено розробці різноманітних перекладацьких

трансформацій в області лексики і граматики, посилаємося хоча б на відому монографію Я.І.Рецкера «Теорія перекладу і перекладацька практика». Найбільшу складність являє собою референційний тип неперекладуваності, пов'язаний з уявленнями і віруваннями, властивими визначеному культурному соціуму. В.Ізер визначив перекладуваність деякою мірою метафорою культурного обміну і підкреслював необхідність подолання установки на переклад суцього мовний; ідея перекладуваності спрямована на порівняльну культурологію, на порозуміння різних культурних шарів.

Цієї ж проблеми – перекладу культурних реалій, властивих тому або іншому народу, – торкаються в роботі «Неперекладне в перекладі» С.Влахів і С.Флорін, у черговий раз стверджуючи, що немає нерозв'язних задач. Посилаючись на думку О.В.Федорова, що проводив аналогію між принципом пізнаваності світу, з одного боку, і ідеєю перекладуваності, з іншого, вчені дійдуть висновку, що як немає непізнаного, а є ще непізнане, так у принципі немає неперекладеного, а є ще питання, що з погляду перекладуваності ще розв'язати не вдалося.

Проблема перекладуваності-неперекладуваності тексту щиро пов'язана з вибором типу перекладу: дослівного або вільного, еквівалентного або адекватного, або відповідно до визначення Віне і Дарбельне – «прямого» і «непрямого». Н.Галь порушує питання образно: що важливіше – зберегти дух або букву твору? Але що варто розуміти під буквальним, дословним перекладом, і що під вільністю, свободою перекладу? Чи значить це тільки зберегти семантичні і граматичні відношення в тексті? Або питання ширше, глобальніше?

Ке Пін писав, що оскільки переклад є комунікативним актом, що потребує використання вербальних знаків, можна зменшити можливість неперекладуваності, якщо взяти до уваги ситуацію спілкування. Що стосується художнього перекладу, він ускладнюється ще думкою автора, необхідністю донести до читача авторську ідею без змін і доповнень. Цій проблемі приділяє увага А.М.Науменко, що підкреслює якусь парадоксальність перекладу, що тим успішніший, чим далі він відстоїть від оригіналу. Як приклад учений приводить переклади Жуковського із Шілера і Лермонтова з Гете.

У свою чергу А.Нойберт стверджує, що *перекладуваність торкається, по-перше, прагматики тексту*. Принаймні, можна

стверджувати, що перекладуваність має важливий прагматичний компонент, що вона не може *бути цілком* охоплена *семантичними і граматичними* відношеннями. (Наслідком цього є також і те, що перекладуваність не можна переконливо довести лише посиланням на граматичну і семантичну еквівалентність.)

Адекватний переклад припускає зберігання прагматики тексту А в перекладі Б. *Але що означає зберегти прагматику?* Як приклад можна взяти посібник з експлуатації якоїсь машини. Виготовлювач створює для споживача «текст», граматику і семантику якого гарантують оптимальне виконання визначених операцій, розпоряджень щодо виходу тощо. Якщо споживач *правильно прочитає* цей посібник з експлуатації, тобто осягне прагматику, що полягає в конструкціях і значеннях, то він зможе з успіхом користуватися машиною.

Подібних прикладів можна навести багато. Вирішальним є створення граматико-семантичного (тобто подібного) тексту в рамках прагматичних відношень. У нашому прикладі з посібником з експлуатації в наявності чітке прагматичне призначення – успішна робота є, так мовити, досвідченою перевіркою. Відправник і одержувач тексту А можуть практичним шляхом установити, чи вони зрозуміли один одного.

Настільки ж прозорим і наочним є й процес перекладу. *Перекладуваність* перевіряється буквально на практиці. *Освоєння практики*, правильне обслуговування машини є, таким чином, мірилом форми й змісту перекладу.

Якщо ми визнаємо цю вимогу, то звідси випливає важливий висновок: *свобода, навіть обов'язок перекладача* починати такі «зміни», щоб утворився текст Б, орієнтований одержувача посібника з експлуатації машини, що говорить ПМ, так само, як текст А - розмовляючого ДМ. У результаті будуть вилучення, додавання, перестановки, перенесення акцентів тощо, але, якщо їх *дослівно* перекласти, це може здатися носію ДМ перекручуванням, неприпустимими додаваннями, багатослівністю, зміною звичної класифікації.

Говорячи точніше: *точний за уявою, тобто прагматично адекватний переклад*, реконструює *спрямовану* прагматику А засобами ПМ в Б. Він створює новий текст ПМ не тільки за

допомогою граматико-семантичної заміни, а за допомогою прагматичної реконструкції. Ця реконструкція знаходиться в тісному зв'язку з необхідністю перекладу. Варто звернутися до такої прагматики, що найкраще служить досягненню цілі перекладу.

Прагматичні відношення виявляються у формі лексичних і стилістичних селективних правил використання мови у визначених цілях. Проте вони є не тільки правилами вжитку, але і варіантами читання. Якщо, наприклад, спеціаліст правильно зрозуміє «точний до складових» переклад, якщо переклад усе ж дозволить йому діяти правильно, це відбудеться внаслідок «вичитування» прагматики ПМ. «Точний до складових» текст буде правильно інтерпретований за допомогою виразної прагматики ДМ і завдяки знайомству з об'єктом через однозначну ціль.

Не завжди можна легко визначити ціль. Приклад з посібником з експлуатації був підібраний спеціально (у якості подібних прикладів можуть використовуватися рекламний проспект, наукова література тощо). Знаменно, що проблеми можливості перекладу виникають не через *ступінь відступу* від прагматичних відношень, а через відсутність загальних точок дотику, тобто чинника за межами лінгвістики. У прикладі з рекламним проспектом існує загальна ціль, загальна точка: діловий інтерес. Ті, що розмовляють ДМ повинні купувати, і ті, що розмовляють ПМ повинні купувати. Тексти ДМ і ПМ відповідають наявній або можливій потребі. Повністю *відмінні правила вжитку і варіанти прочитання* не є принциповими перешкодами для розмовляючих ДМ і ПМ. Відповідні прагматичні відношення в ПМ існують, їх потрібно тільки знати.

У порядку експерименту прагматичні відношення можна розділити на *чотири основні типи*, з яких випливають дуже визначені сліdstва для перекладу (за класифікацією А.Нойберта). Тому розходження прагматичних відношень у текстах ДМ і ПМ ми розташували так, щоб виділити чотири *типи перекладу*.

Тип I. Тексти ДМ і ПМ мають подібні цілі, що базуються на загальних або потенційно загальних потребах. *Текст ДМ не призначений спеціально для аудиторії ДМ.* Він, з прагматичної точки зору, рівною мірою цікавить і аудиторію ПМ. Це не означає, що цей текст не має семантичних особливостей ДМ і що в тексті ПМ можна не робити ніяких мовних і стилістичних змін. Проте вирішальним є

наявність загальних цілей, *загальна спрямованість ДМ і ПМ.*

Приклади: наукова, технічна література, рекламні тексти (якщо, звичайно, в арсеналі ПМ реклама є явище звичайне).

Тип II. Текст ДМ містить інформацію (офіційні розпорядження, розважальні матеріали і т.і.), що *відповідає* специфічним потребам аудиторії ДМ в якійсь особливій історичній, економічній, політичній, культурній і географічній ситуації. Загальних точок для аудиторії ПМ споконвічно не існує. Тут у *наявності специфічний текст ДМ.*

Приклади: тексти законів, значна частина актуальної літератури суспільної, політичної і економічної тематики, листівки, місцева преса, оголошення.

Тип III. Художня література. Тексти цього прагматичного типу споконвічно мають багато загального з текстами типу II. Вони виникають і інтегруються у визначеній суспільній ситуації і відбивають «фон ДМ». Проте, з іншого боку, вони істотно відрізняються від типу II тим, що вони переборюють цю «обмеженість ДМ», надаються поза часом і знаходять цінність для усіх людей. Як продукти художньої творчості вони виражають загальнолюдські потреби. Вони діалектично *одночасно спрямовані і не спрямовані на ДМ.*

Тип IV. Текст був створений на ДМ і призначається насамперед для перекладу на ПМ. Він впливає з потреби інформувати аудиторію ПМ про події в сфері ДМ або ж у сфері ПМ, але в цьому випадку з погляду аудиторії ДМ. Тут у наявності текст ДМ, споконвічно спрямований на ПМ.

Приклади: література для закордонних країн (*часопис «Америка»* тощо).

При виконанні конкретного перекладу необхідною передумовою для адекватності є визначення прагматично заданого типу перекладу. При цьому обов'язково прийдеться зіткнутися зі *ступенями перекладуваності*. Вони *не* еквівалентні витраченій праці при здійсненні перекладу. Один переклад може коштувати великих зусиль, може зажадати великих лінгвістичних і спеціальних знань, щоб, у кінцевому рахунку, стати абсолютно адекватним. Інший переклад дасть лише обмежені результати, незважаючи на найретельнішу роботу. Під ступенем перекладуваності ми розуміємо *принципову можливість реалізації* перекладу. (Не варто плутати ці прагматично

задані *ступені перекладуваності* з *якісними ступенями опрацювання*).

Вищий ступінь перекладуваності з прагматичної точки зору досяжний у типу I. Такий ступінь досягається типом IV. Варто додати: цей високий ступінь перекладуваності припускає налагоджений механізм «зворотного зв'язку» між перекладачем, з одного боку, і замовником або автором з іншого. Реалізованим – хоча і зі значним обмеженням із погляду компонента форми – здається також і тип III. Компонент форми в цьому типі, у художньому творі, виконує не тільки посередницьку функцію. Він є частиною змісту, що відразу стає очевидним у ліриці. Белетристика і драматургія мають більш високий ступінь перекладуваності.

Залишається ще тип II. Про ці тексти можна сказати, що їх, власне, *не можна перекласти*. Це твердження не варто розуміти так, ніби тип II неможливо перекласти. Вирішальним, як нам здається, є те, що прагматичні загальні точки для перекладу типу II, щонайменше, важко локалізувати. Якщо ж переклад здійснюється, тоді можуть бути, очевидно, різномірні інтереси. Так, наприклад, у тексті ПМ може виникнути тип I або тип IV, або навіть тип III прагматичних відношень. Це перетворення може наступити в залежності від приватної цілі перекладу. Усе, сказане вище, стосується цілих текстів і типів текстів. У дійсності, у конкретному тексті є нашарування і відокремлення. Тим самим проблематика зводиться до *одиниці перекладу* в змісті мінімальних інваріантів значення, що підлягають перекладу.

Одиницю перекладу можна визначити як *граматико-лексичний комплекс із семантичною домінантою*. Ця лінгвістична одиниця є *функцією прагматики*. Іншими словами, прагматичні відношення, або конкретно тип тексту, визначають об'єм і характер одиниці перекладу. Тому *не існує однозначного лінгвістичного визначення* одиниці перекладу. І здається, що шукати його – зайва справа. *Одиниця перекладу – це, скоріше, прагматико-лінгвістичний розмір*.

Існує небезпека, що комплексний характер прагматики змусить перекладача відмовитися від своєї лінгвістичної функції і змусить займатися позалінгвістичними проблемами. Може, навіть, здатися, що його граматико-синтаксичний арсенал допомагає йому лише частково. Проте такий висновок був би зрадливим. Слід лише підкреслити недостатність граматико-семантичних компонентів для перекладу.

6 ЛЕКСИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

В семантичному відношенні сутність трансформацій полягає в заміні лексичної одиниці ДМ словом або словосполученням ПМ. Виділяють 7 основних різновидів лексичних трансформацій:

- диференціацію значень
- конкретизацію значень
- генералізацію значень
- смисловий розвиток
- антонімічний переклад
- цілостна перебудова
- компенсація втрат у процесі перекладу

6.1. Диференціація значень являє собою таку перекладацьку трансформацію, внаслідок якої перекладним відповідником стає слово або словосполучення, що не є словниковим відповідником і що підібрано із врахуванням контекстуального значення слова, яке перекладається, його контексту вживання та мовленнєвих норм і традицій мови перекладу:

Materials are *anything* from which products can be made. Матеріали – це *все те*, з чого можна виробити вироби.

6.2. Конкретизація значення – це лексична трансформація, внаслідок якої слово (термін) ширшої семантики в оригіналі замінюється словом (терміном) вужчої семантики, наприклад:

But at the foundation level, things are less *straightforward*, because different scholars hold different conceptions of the nature of the object. Проте на засадничому рівні проблеми менш *зрозумілі*, тому що різні вчені мають різні уявлення про природу цього об'єкту.

Нерідко конкретизація застосовується при перекладі англійського дієслова *to be*, що вживається в англійському мовленні значно частіше, ніж відповідне українське дієслово “бути”:

The focus *is* on the description of the selection process itself. Тут увага *зосереджується* на опису самого процесу відбору.

There *are* many *points* in the debates at which misunderstanding may be avoided. *Можна знайти* багато *положень*, що висловлюються під час дискусії, які дозволяють встановити порозуміння.

6.3. В процесі перекладу лексичних елементів перекладні відповідники можуть утворюватися за рахунок не тільки звуження значення англійських слів, а й розширення значення. Лексичною

перекладацькою трансформацією, що при цьому використовується і що протилежна за напрямком трансформації конкретизації, є генералізація, внаслідок якої слово із вузьким значенням, що перекладається, замінюється у перекладі на слово із ширшим значенням, нереїдко, гіпонімом, наприклад:

The first factories were driven by water. Перші фабрики *працювали* на воді. American society was an ideal vehicle for industrialization. Американське суспільство було ідеальним *середовищем* для проведення індустріалізації.

Трансформація генералізації звичайно використовується при перекладі загальнонародного та загально наукового (загальнотехнічного) шарів лексичного складу наукових і технічних текстів. Оскільки її застосування може призводити до певної втрати (точності) інформації, використовувати її слід обачно, тільки у тих випадках, коли вживання у перекладі словникового відповідника слова, що перекладається, може призвести до порушення граматичних або стилістичних норм мови перекладу.

6.4. Смысловий розвиток є таким прийомом контекстуальної заміни, коли в перекладі використовується слово, значення якого є логічним розвитком значення слова, що перекладається. Іноді відхилення в перекладі від “букви” оригіналу необхідно для досягнення адекватності перекладу, оскільки в мовах оригіналу та перекладу можуть діяти різні мовленнєві норми та існувати різні традиції мовлення. Наприклад:

Additional evidence comes from comparative studies of living animals and plants. Додаткові докази *можна отримати* через порівняльні дослідження існуючих тварин та рослин.

Only when quantum theory became available in the 1920s was it possible to understand more complicated problems. Лише коли в 1920-х роках *було опрацьовано* квантову теорію, стало можливим розуміння складніших проблем.

6.5. Крайнім випадком такого способу перекладу, як семантичний розвиток, при перекладі слів і словосполучень є так званий “антонімічний” переклад, коли форма слова або словосполучення замінюється на протилежну (позитивна на негативну і навпаки), а зміст одиниці, що перекладається, залишається в основному подібним.

По суті, термін "антонімічний переклад", який зустрічається в перекладознавчій літературі, є неточним, оскільки слово, що перекладається, не замінюється на антонім у мові перекладу, а змінює лише форму на протилежну, тоді як його зміст, значення залишається без особливих змін. Тому для позначення означеного способу перекладу В.Карабан використовує термін "формальна негативація", в якому підкреслюється саме зміна форми слова або словосполучення і не йдеться про антонімічність як таку, що пов'язана із зміною змісту на протилежний.

Означена трансформація представлена трьома видами: 1) негативація (слово або словосполучення без формально вираженої суфіксом або часткою заперечувальної семи замінюється в перекладі на слово з префіксом не- або словосполученням з часткою не, наприклад, *to continue* – не зупинятися, *small* – невеликий, *to ignore* – не помічати), 2) позитивація (слово або словосполучення з формально вираженою заперечувальною семою замінюється в перекладі на слово або словосполучення, яке не містить формально вираженого негативного компонента, наприклад, *unabbreviated* - повний, *unabolished* - такий, що залишається чинним, *unallowed* - заборонений, *to disable* - блокувати, закривати), 3) анулювання двох наявних у реченні негативних семантичних компонентів (наприклад, *to not defuse* - залишати із запальником (бомбу), *not impossible* – можливий, *not disaggregative* - цільний, *to disappear nowhere* - завжди залишатися).

В певних контекстах деякі англійські слова, що не мають у своєму складі заперечувальних морфем, але містять, як правило, заперечувальний семантичний компонент, можуть перекладатися подібними за значеннями словами з префіксом "не-" або сполученнями частки "не" з антонімічним відповідником слова, що перекладається, наприклад, *to fail* "не вдатися", *to hate* "не любити", *to be ignorant* "бути несвідомим (чогось)", *avoidable* "ненеминучий". Тому формальна негативація є одним з прийомів реалізації контекстуальної заміни, тобто такої лексичної заміни, що можлива лише в певному контексті.

Одними з таких слів, при перекладі яких найчастіше застосовується даний прийом, є дієслово *to fail* та похідний від нього іменник *failure*:

Moreover, a gas chromatograph *failed* to detect the presence of organic molecules. Більше того, газовий хроматограф *не зміг* виявити присутність органічних молекул.

6.6. Прийом цілостної перебудови являє собою різновид семантичного розвитку, але у випадку цілостної перебудови до уваги беруться не елементи, а ціла форма (речення або навіть текст). Особливо багато подібних прикладів серед висловів усного мовлення:

How do you do. Добрий день. Welcome! Ласкаво просимо! Don't mention it. Не має за що дякувати. Well done! Молодець! That'll do. Достатньо. Help yourself, please. Пригощайтесь, будь ласка.

6.7. Прийом семантичної компенсації виникає у першу чергу під час перекладу так званих культурних реалій країни ДМ, аналогів яким не існує в країні ПМ. Ретельний аналіз особливостей перекладу подібних явищ можна знайти в роботі болгарських перекладачів С.Влахова та С.Флоріна. Вони досліджують декілька різновидів реалій: географічні, етнографічні, міфологічні, суспільні та історичні.

Крім видів трансформації за класифікацією Я.І.Рецкера існують декілька інших типів лексичних змін під час перекладу, на які звертає увагу український дослідник В.Карабан. серед них треба визначити транскодування, калькування, описовий переклад, а також додавання слова, вилучення слова, заміна слова однієї частини мови на слово іншої частини мови та перестановка слова.

6.8. Транскодування - це такий спосіб перекладу, коли звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу, наприклад, management - менеджмент, emitter - емітер, periscope - перископ, perforator - перфоратор, piperitone - піперитон.

Розрізняють чотири види транскодування: 1) транскрибування (коли літерами мови перекладу передається звукова форма слова вихідної мови, наприклад, peak - пік, resistor - резистор), 2) транслітерування (слово вихідної мови передається по літерах, наприклад, marketing - маркетинг, ping-pong - пінг-понг, ort - орт), 3) змішане транскодування (переважне застосування транскрибування із елементами транслітерування, наприклад, overlock - оверлок, altimeter - альтиметр) і 4) адаптивне транскодування (коли форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної

структури мови перекладу, наприклад, middle - мідель, nipple - ніпель, occlusion - оклюзія, platform - платформа, pallet - палета).

При транскодуванні, як можна бачити, літерами мови може передаватися вся форма, або більша її частина (в такому випадку говорять про адаптивне транскодування). Іноді застосовується змішане Транскодування, коли більша частина транскодованого слова відбиває його звучання в вихідній мові, але разом з тим передаються й деякі елементи його графічної форми. Зокрема, це досить часто застосовується у випадку передачі власних імен, наприклад, Mansell – Манселл (а не “Менселл”, як вимовляється це власне ім’я англійською мовою).

6.9. Калькування (дослівний або буквальний переклад) - це прийом перекладу нових слів (термінів), коли відповідником простого чи (частіше) складного слова (терміна) вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику, наприклад: ore yard - рудний двір, movable table - рухомий стіл, self-cooling - самоохолодження, line service - лінійна служба, toxic shock syndrome - токсичний шоківий синдром, Big Bang - Великий вибух, floating zero - плаваючий нуль. В цих прикладах українські відповідники англійських термінів утворені шляхом вибору першого словникового відповідника кожного з компонентів.

Калькування як прийом перекладу частіше застосовується при перекладі складних слів (термінів). Воно може застосовуватися також стосовно тільки одного з компонентів складного слова (терміна): charmed quark - зачарований кварк, slag yard - шлаковий двір. Досить часто калькування застосовується при перекладі до тих складних термінів, що утворені за допомогою поширених загальнонародних слів: worm shaft - черв'ячний вал, target search - пошук цілі, drafting table - креслярський стіл, self-loading - самозавантаження.

Калькування можна застосовувати тільки тоді, коли утворений таким чином перекладний відповіднику не порушує норми вживання і сполучуваності слів в українській мові.

6.10. Описовий переклад - це такий прийом перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли слово, словосполучення, термін чи фразеологізм замінюється в мові перекладу словосполученням (або більшим за кількістю компонентів словосполученням), яке адекватно передає зміст цього слова або

словосполучення (терміна), наприклад: *maisonette* - квартира (помешкання) в двох рівнях (на двох поверхах), *rabbit* - газодифузійне розділення ізотопів з частковою рециркуляцією, *wail* - автомобіль з високими динамічними якостями.

До описового перекладу висуваються такі вимоги: а) переклад повинний точно відбивати основний зміст позначеного неологізмом поняття; б) опис не повинний бути надто докладним; в) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною.

При застосуванні описового перекладу важливо слідкувати за тим, щоб словосполучення в мові перекладу точно і повно передавало всі основні ознаки поняття, позначеного словом оригіналу. Наприклад, термін *outscriber* має такі основні ознаки: [вихід], [записування] та [пристрій], а тому при перекладі описовим способом слід зберегти всі ці головні ознаки: *subscriber* - вихідний пристрій відтворення даних.

Перед застосуванням цього прийому перекладу неологізмів необхідно виконати попередню умову правильності перекладу неологізмів - переконатися, що в мові перекладу відсутній перекладний відповідник (зрозуміло, що перекладні словники ще не могли його зафіксувати, проте він може бути зафіксований, зокрема, у вже перекладеній нещодавно літературі), щоб не створювати термінологічні дублети в мові перекладу.

Для того, щоб правильно застосувати такий прийом перекладу, необхідно добре знати предметну сферу тексту, що перекладається, щоб правильно розкрити зміст позначеного неологізмом поняття.

У порівнянні з транскодуванням описовий переклад має ту перевагу, що завдяки ньому досягається більша прозорість змісту поняття, позначеного відповідником неологізму. Разом з тим, описовий переклад характеризується такими недоліками: 1) при його застосуванні можливо неточно або нечітко тлумачення змісту поняття, позначеного неологізмом, 2) описове словосполучення порушує таку вимогу до термінів, як стислість (а тому такі багатослівні терміни не мають дериваційного потенціалу, тобто, від них важко, якщо взагалі можливо, утворювати похідні терміни).

6.11. Розглядаючи трансформацію додавання слова, ми повинні зробити наступне застереження. Як відомо, перекладач не має права щось додавати від себе до змісту тексту, що перекладається. Всі

сміслові зміни, в тому числі додавання, повинні робитися за межами тексту перекладу – в зносках, посиланнях, коментарях, які знаходяться поза текстом, що перекладається.

Отже, трансформація додавання полягає у введенні в переклад лексичних елементів, що відсутні в оригіналі, з метою правильної передачі смислу речення (оригіналу), що перекладається, та/або дотримання мовленнєвих і мовних норм, що існують в культурі мови перекладу, наприклад:

Stability and control are the major problems in devising such machines. *Забезпечення стабільності роботи та надійності управління* – ось головні проблеми в конструюванні таких машин.

Non-members of the organization are invited to the conference as observers. *Країни, що не є членами організації, запрошуються для участі* в конференції в якості спостерігачів.

6.12. Говорячи про трансформацію вилучення слова, слід також зробити застереження, яке вірне й для лексичної трансформації додавання. Перекладач від себе, тобто довільно, не може вилучати нічого із змісту тексту, що перекладається. Вилучати можна лише ті елементи смислу, що певним чином дублюються в оригіналі за нормами мови оригіналу або передача яких мовою перекладу може порушити норми останньої.

Для цього застосовується трансформація вилучення - виправдане з точки зору адекватності перекладу, в першу чергу норм мови перекладу, усунення в тексті перекладу тих плеонастичних або тавтологічних лексичних елементів, які за нормами мови перекладу є частинами імпліцитного смислу тексту:

The proposal was rejected and repudiated. Цю пропозицію було відкинуто (вилучення одного із членів тавтологічної пари).

This is an apt remark to make. Це не є влучне зауваження (вилучення означення).

6.13. У переважній більшості випадків перекладу англійське слово однієї частини мови перекладається на українську мову словом тієї ж частини мови, як, наприклад, у перекладах наступних речень:

This assumption is a hypothesis in a rather special sense. Це припущення можна назвати гіпотезою, тільки надаючи цьому терміну особливого сенсу.

Однак така одно-однозначна відповідність у перекладі буває не завжди: через різного роду лексичні та граматичні особливості мов оригіналу та перекладу та розбіжності у мовленнєвих нормах перекладачу доводиться застосовувати трансформацію заміни частини мови, коли, наприклад, іменник замінюється у перекладі на прикметник, а прикметник - на дієслово тощо. Така трансформація може застосовуватися до слів майже всіх частин мови, однак найчастіше це спостерігається у випадку таких частин мови, як іменник, дієслово, прикметник та прислівник: Деякі англійські дієслівні словоформи, що відсутні в українській мові (активний дієприкметник теперішнього часу та пасивний дієприкметник теперішнього часу), замінюються у перекладі на особові форми дієслів у складі підрядного речення:

Mechanical engineers also design machine components. *Інженери-механіки* також проєктують і розробляють деталі машин (заміна прикметника на іменник).

6.14. Сутність трансформації перестановки (її ще називають пермутацією) полягає в тому, що при перекладі лексичні елементи міняються місцями (тобто, змінюють позицію на протилежну), наприклад: *administrative efficiency* "ефективне керівництво". Як правило, це має місце у випадку перекладу словосполучень або фраз. В науково-технічному перекладі така трансформація застосовується досить рідко (до речі, і в інших видах перекладу така трансформація не є поширеною).

7 ЛЕКСИЧНІ ВІДПОВІДНОСТІ І БЕЗЕКВІВАЛЕНТНА ЛЕКСИКА. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Добре відомо, що різні мови по-різному відображають і закріплюють в значеннях своїх лексичних одиниць об'єктивну дійсність. У результаті значення навіть тих лексичних одиниць ДМ і ПМ, які прийнято розглядати як словарні еквіваленти, лише частково покривають один одного. Слів з повністю ідентичним значенням украй мало. У ДМ можуть бути такі одиниці, для яких в лексичному запасі ПМ немає «готових» лексичних відповідностей. Наприклад, в російській мові немає прямого еквівалента англійському терміну *shelf-filler*, який означає робочий в супермаркеті, що заповнює полиці товаром.

Знання різних типів системного співвідношення одиниць ДМ і ПМ необхідне перекладачеві, оскільки на їх основі встановлюється відношення взаємоеквівалентності між одиницями ДМ і ПМ, причому кожен з цих типів може бути використаний при підборі перекладацьких еквівалентів.

Зображення 1 символізує той окремий випадок, коли одиниця ДМ і одиниця ПМ, що заміщає її, повністю співпадають по своєму системному (словарному) значенню. Співвідношення повної словарної тотожності характерне, насамперед, для ряду так званих інтернаціоналізмів: *der Kommunismus* (англ. *communism*) – комунізм, *das Ministerium* (англ. *ministry*) – міністерство; багатьох термінів із спеціальних областей знань: *die Kernenergie* (англ. *nuclear energy*) – ядерна енергія; *die Seetuchtigkeit* (англ. *navigability*) – мореплавство; деяких позначень спорідненості: *die Nichte* (англ. *niece*) – племінниця, *der Sohn* (англ. *son*) – син; найменувань національностей: *der Dane* (англ. *Dane*) – данець, *der Spanier* (англ. *Spaniard*) – іспанець, а також назв тварин, рослин, плодів і деяких інших слів.

В описаних випадках у перекладача не виникає складнощів з вибором перекладацького еквівалента, так, як правило, і немає самого вибору (за винятком окремих випадків, коли можливі синонімічні заміни типу: *Netherlander* - *Dutchman* - Нідерланди - голландець; *Grusinier*, *Grusiner*, *Georgier* - грузин; *Tomaten* - помідори, томати).

Відповідно сам перекладацький прийом в такій ситуації можна іменувати простою лексичною підстановкою.

Зображення 2 передає також відносно рідкісне співвідношення лексичних одиниць ДМ і ПМ, коли один етнічний колектив в чомусь бачить один клас явищ, а інший – декілька класів. Відповідно те, що в одній мові позначається одним словом, в іншому позначається декількома (найчастіше двома). Так, наприклад, для українців палець – це рухома кінцева частина грона руки, стопи ноги або лапи тварини. У німецькій мові словом *Finger* (англ.: *finger*) позначають тільки пальці руки, а пальці ноги людини і лапи тварини позначаються словом *Zehe* (англ.: *toe*). Інші приклади:

квітка (трав'яних рослин) - *die Blume* (нім.), *flower* (англ.);
 квітка (на дереві, на куші) - *die Blute* (нім.), *blossom* (англ.);
 кістка (хребетних, але не риби) - *der Knochen* (нім.), *bone* (англ.);
 кістка риби - *die Grate* (нім.), *bone* (англ.);
 слоняча кістка - *Elfenbein* (нім.), *ivory* (англ.);
 рука - *die Hand + der Arm* (німий.), *hand + arm* (англ.);
 нарів + виразка - *das Geschwur* (нім.), *abscess* (англ.);
 синій + блакитний - *blau* (нім.), *blue* (англ.).

При підборі еквівалента в цих і аналогічних випадках перед перекладачем стоїть, як правило, нескладне завдання: вибрати одну з можливих лексичних відповідностей, тобто вирішити альтернативу, яка частіше всього достатньо проста як через її очевидність, так і тому, що один з наявних у виборі варіантів обов'язково підійде. Тому відповідну операцію ми пропонуємо іменувати простою альтернативною підстановкою.

На зображенні 3 представлений найбільш поширений тип семантичних співвідношень лексичних одиниць ДМ і ПМ. Значення одиниці ДМ перетинається зі значеннями декількох одиниць ПМ, жодне з яких не покриває його повністю. Значення одиниць ПМ частково виходять за межі значення одиниці ДМ, у свою чергу, частина елементів значення одиниці ДМ не покривається значеннями одиниць ПМ.

Саме цей метод дозволяє уникнути одну з двох типових помилок при роботі із словником: вибрати з числа пропонованих словником варіантів той, що не підходить для даного контексту (1); вибрати один

з варіантів, пропонуємих словником, тоді як потрібний варіант, що не міститься в ньому (2).

Іноді необхідний перекладацький еквівалент доводиться шукати за межами словарної статті, бо вона не може вміщати всі одиниці ПМ, з якими так чи інакше перетинається одиниця ДМ і які в якихось контекстах можуть ставати її перекладацькими еквівалентами. Словарна стаття містить лише ті одиниці ПМ, які значною мірою співпадають за своїм значенням з одиницею ДМ і є її найкращим перекладацьким еквівалентом, що регулярно повторюється.

Наведемо подібний приклад для тих, що вивчають англійську мову.

Дієслово to follow.

- 1) слідувати, йти за: follow me! - за мною!
- 2) займатися чим-небудь;
- 3) бути наступником, послідовником;
- 4) витікати (логічно);
- 5) стежити (очима);
- 6) розуміти: do you follow me? - зрозуміло?

Ця коротка словарна довідка представляє найбільш вірогідну картину функціонування цього дієслова і дозволяє дати адекватні переклади різних текстів.

I opened the door for her in silence, and followed her out.

Я мовчки відкрив їй двері і послідував за нею.

He was the most followed man of the town.

Він був найпопулярнішою людиною в місті.

Old Testament angelology follows the opposite path.

Старий Заповіт дотримується іншої думки щодо структури ангелів.

Follow this path!

Йдіть цією дорогою!

Punishment must follow conviction, not antecede it.

Покарання повинне слідувати за доказом провини, не передувати йому.

Перекладацький прийом на основі цього типу системних зв'язків лексичних одиниць ДМ і ПМ ми вважаємо за можливе назвати складною підстановкою з диференціацією значення.

Зображення 4 репрезентує той випадок, коли слово ДМ і слово ПМ як одиниці своїх мовних систем не перетинаються своїми значеннями. Проте і при такому співвідношенні значень одиниці ДМ і ПМ можуть опинитися взаємоеквівалентними в перекладі. У взаємодії російської і англійської мов ми продемонструємо це на прикладі слова *круглый*:

круглый сирота - child who has lost both parents;

круглый дурак - perfect fool;

круглый год - the whole year round;

круглые сутки - day and night.

Наведені пари російських і англійських словосполучень взаємоеквівалентні, проте не можна сказати, що всі їх складові є системними еквівалентами або перетинаються значеннями як одиниці своїх мовних систем: слова виявляються еквівалентами лише у складі саме цих словосполучень, а як системні одиниці своїх мов вони настільки далекі за значеннями, що це дає підставу зобразити їх у вигляді не дотичних один з одним квадратів.

Поява в перекладі такого роду лексично нееквівалентних перекладацьких відповідностей пояснюється тим, що багато зі слів в наших прикладах (у кожній парі мінімум одне) є звичними метафорами, що стерлися: увага не може бути високою, а пильною (у власному значенні цього слова) зручніше рахувати тільки погляд. Цілком природньо, що в різних мовах метафори, що такого роду стерлися, виникали по-різному, внаслідок чого вельми далекі за значенням слова ДМ і ПМ у складі певних словосполучень мають рівноцінні значення. Відповідну перекладацьку операцію, в якій як взаємоеквівалентні елементи ДТ і ПТ виступають слова, що не є системними (парадигматичними) еквівалентами, ми іменуватимемо підбором лексично неадекватної перекладацької відповідності.

На зображенні 5 представлений той випадок, коли для слова ДМ немає лексичної відповідності в системі ПМ і перекладачеві доводиться або у відомому сенсі самому створювати такий еквівалент, або використовувати як перекладацьку відповідність розгорнену мовну конструкцію (описовий переклад), або удатися до інших спеціальних прийомів.

Лексичні одиниці ДМ, що не мають в ПМ відповідного еквівалента, іменуються безеквівалентною лексикою. При цьому

«безеквівалентність» не слід розуміти як повну відсутність в ПМ засобів для передачі значення цієї лексичної одиниці ДМ. Такі засоби, як правило, є. Під безеквівалентністю лексичної одиниці ДМ ми розуміємо лише те, що вона не має аналога в лексичній системі ПМ, тобто такого «готового» слова або стійкого словосполучення, які можна підставити замість неї в контексті конкретного перекладу.

Вкажемо причини лексичної безеквівалентності. Перша виникає тоді, коли лексична одиниця ДМ позначає явище, досить добре відоме його носіям і що стійко увійшло до лексичної системи ДМ, проте воно не відоме або дуже мало відоме носіям ПМ і тому, природньо, не відображене в їх лексичній системі. Звичайно це так звані реалії – явища, характерні для матеріального і духовного життя тільки даного народу і відсутні в інших. На певному відрізку часу безеквівалентними можуть опинитися також ті або інші науково-технічні терміни. Потім, під час розповсюдження інформації про науково-технічні нововведення, що позначаються безеквівалентними термінами, вони набувають еквівалентів або кальок в інших мовах.

Друга причина лексичної безеквівалентності обумовлена дещо іншим баченням світу різними культурними і етнічними співтовариствами. Це виявляється, зокрема, в тому, що ПМ не завжди фіксує в поняттях і значеннях своїх лексичних одиниць те, що вже зафіксоване в ДМ. Здавалося б, просте англійське слово *tea* утворює численні словосполучення, яким із-за різниці національних традицій достатньо важко знайти зручні еквіваленти в українській мові. Наприклад, *afternoon tea*, *high tea*, *meat tea* зазвичай переводяться описово: щільна вечеря з чаєм, хоча між цими трьома англійськими словосполученнями є істотні відмінності, що відображають соціальні пристрасті.

Існує декілька способів передачі безеквівалентної лексики: транслітерація, калькування, описовий (роз'яснювальний) переклад.

Наближений (уподібнення) переклад – спосіб передачі безеквівалентної лексики, який полягає в тому, що для позначення іноземної реалії в ПМ підшукується поняття, яке хоч і не співпадає повністю з результатним, але має з ним значну семантичну схожість і певною мірою здатне розкрити для одержувача перекладу суть описуваного явища. Наприклад, поняття *Sant Nikolaus* (*Santa Claus*) і

Дід Мороз не можна вважати ідентичними, проте у ряді випадків вони можуть замінювати один одного при перекладі.

Навряд чи правомірно стверджувати, що українське поняття кандидат наук і європейське doctor ідентичні, проте оскільки вони позначають загалом один і той же ступінь в науково-ієрархічних сходах, то європейські учені, спілкуючись з українськими колегами, титулюють кандидатів наук докторами.

Перевагою наближеного перекладу є його дохідливість. Одержувач перекладу має справу із звичними, добре йому знайомими поняттями.

8 ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНА ЛЕКСИКА І ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ. «ХИБНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА»

Інтернаціоналізми, інтернаціональна лексика – слова, які виражають поняття міжнародного значення і існують у багатьох мовах світу (споріднених і неспоріднених), зберігаючи близьке або спільне значення й фонетико-морфологічну будову. Відсоткове співвідношення інтернаціонального та національного не є однаковим у різних мовах. Все залежить від преференційних тенденцій у кожній конкретній мові. Проте присутність інтернаціонального елементу в будь-якому відношенні значно полегшує спілкування між носіями різних мов, а саме: а) сприяє повсякденній комунікації; б) має широке застосування у вивченні та викладанні іноземних мов; в) передає інформацію стосовно культурно-історичних контактів між різними народами; г) може інтерпретуватися як словник пан-європейської культури; г) робить вагомий внесок у дискусії стосовно іншомовних запозичень.

Існують часткові інтернаціоналізми і повні інтернаціоналізми як окремий випадок часткових інтернаціоналізмів. Псевдоінтернаціоналізми – це також слова, які були утворені з міжнародних морфем та не вийшли за межі конкретної мови-продуцента, тобто не були запозичені іншими мовами (типу рос. лифтёр). Такі одиниці часто бувають нездоланною проблемою для недосвідчених перекладачів. Недарма їх називають "удавані або фальшиві друзі перекладача" (translator's false friends). Зустрічаючись з ними, перекладач мимоволі згадує етимологічно тотожне українське слово і забуває, що його значення та вживання не співпадають із значенням та вживанням відповідного англійського слова.

Існує кілька принципів класифікації інтернаціональних елементів за способом запозичення та за вибором джерела запозичення. За способом запозичення інтернаціоналізми можна поділити на інтернаціоналізми зі спільною зовнішньою та внутрішньою формою та інтернаціоналізми зі спільною лише внутрішньою формою. За вибором джерела запозичення інтернаціоналізми діляться залежно від етимології – на інтернаціоналізми класичного походження (взяті з мертвих класичних мов – латинської, давньогрецької, класичної арабської, санскриту тощо) та інтернаціоналізми національного походження (слова з живих мов, що стали інтернаціоналізмами).

За вибором джерела виділяється 4 типи інтернаціональних форм:

- 1) чисто латинські або грецькі слова (*omnibus*);
- 2) національні латинізми та еллінізми, які мають греко-латинські корені та національні закінчення (лат. *industria*, англ. *industry*, нім. *Industrie*);
- 3) національні слова, що стали інтернаціоналізмами (типу рос. *спутник*);
- 4) народно-латинські (романські) варіанти латинських коренів (іт. *flusso*, ісп. *flujo* – від лат. *fluxus*).

З точки зору перекладача ці слова можна умовно розділити на дві групи. Перша – це власне інтернаціоналізми, які мають одне і те ж значення у мовах оригіналу та перекладу, наприклад: англ. *sport* - укр. спорт; англ. *football* - укр. футбол. Ці слова співпадають як за формою, так і за значенням і в мові перекладу існують еквіваленти для їх перекладу. Враховуючи це, переклад власне інтернаціоналізмів не створює для перекладача ніяких труднощів. Друга група – так звані псевдоінтернаціоналізми – в українській мові мають зовсім інше значення, ніж в інших мовах.

Передача слів першої групи викликає певні труднощі. Перекладач, природно, згадує, перш за все, однокорінне слово, яке, однак, в українській мові має інше значення. Наприклад:

rent - the money that someone pays for the use of a room, a house etc. that belongs to someone else
 рента - вид прибутку з капіталу, землі, майна, що його власники регулярно одержують незалежно від заняття підприємницькою діяльністю

complexion - the natural colour or appearance of the skin on your face
 комплекція - будова тіла

compositor - someone who arranges letters, pictures etc. on a page before they are printed
 композитор - автор музичного твору

decade - a period of ten years
 декада - проміжок часу в десять днів, десятиденка

ammunition - bullets, shells etc. that are fired from guns
 амуніція - речі (крім одягу і зброї), які становлять спорядження військовослужбовця

prospect - a possibility that something you hope for will happen soon
 проспект - 1) широка пряма вулиця в місті; 2) поширений виклад плану, зміст якої-небудь наукової праці, учбового посібника; 3) рекламна листівка або брошура з описом товару та умов торгівлі

pathetic - something or someone that is pathetic is so useless,

unsuccessful or badly done that they annoy you
патетичний - пристрасний, піднесений, пафосний, притаманний
творам літератури, музики, кіно, театру тощо

sympathetic - willing to try to understand someone else's problems
and give them any help they need
симпатичний - який викликає почуття прихильності, доброзичливості

trivial - unimportant or of little value
тривіальний - звичайний, заяложений, позбавлений оригінальності.

Прикладом другої групи може служити слово **meeting**, яке далеко не завжди відповідає українському слову мітинг. Основне значення англійського слова - an event at which people meet to talk and decide things. Наприклад, a meeting of old friends. Значення “політичні збори є вторинним. Українське слово **агонія** має вузьке значення останні, переважно рухові, прояви життєвих функцій, що передують смерті. В англійській мові, крім значення very severe pain, воно має значення a very sad, difficult, or unpleasant situation: It was agony not knowing if she would live. She was in agony of tears.

Слова цієї групи є особливо небезпечними для перекладача, оскільки вони є інтернаціональними тільки в одному із своїх значень. До них відносяться багато слів, які означають професію, рід занять:
director - 1. one of the committee of top managers who control a company; 2. the person who gives instructions to the actors, cameraman in a film or a play; 3. someone who is in charge of a particular activity or organization
директор - керівник установи, підприємства чи навчального закладу
engineer - 1. someone who designs the way roads, bridges, machines etc. are built; 2. someone who controls the engines on a ship or aircraft; 3. BrE someone who repairs electrical or mechanical equipment; 4. soldier in the army who designs and builds roads, bridges etc; 5. AmE someone who drives a train
інженер - спеціаліст з вищою технічною освітою
president - 1. the official leader of a country that does not have a king or a queen; 2. the person in charge of a club, college, government department, etc; 3. AmE the head of a business, bank etc; 4. head of the meeting
президент - 1. виборний голова, керівник товариства, організації, установи тощо; 2. в ряді країн глава держави
student - 1. someone who is studying at a school, university etc; 2. be a student of sth - to be very interested in a particular subject
студент - учень вищого навчального закладу.

З наведених прикладів видно, як уважно потрібно перекладачу перевіряти по контексту та словнику значення подібних слів. Прикладом третьої підгрупи може служити слово **бригадир**, яке, крім значення військового звання, має в українській мові ще й значення керівник виробничого підрозділу (бригади). В англійській мові однокорінне слово brigadier має тільки одне значення - a high military rank in the British army or the person who has this rank.

Псевдоінтернаціональні слова другої і третьої груп часто бувають нездоланною проблемою для недосвідчених перекладачів. Недарма їх називають "удавані або фальшиві друзі перекладача" (translator's false friends). Зустрічаючись з ними, перекладач мимоволі згадує етимологічно тотожне українське слово і забуває, що його значення та вживання не співпадають із значенням та вживанням відповідного англійського слова.

З проблемою "удаваних друзів перекладача" зустрічаються не лише початкуючі, але й досвідчені перекладачі. Прикладом такої помилки може служити наступний фрагмент перекладу роману Чарльза Діккенса "Девід Коперфілд", зроблений російським перекладачем І.Введенським:

"Now, my dear Dora, you must know that I never said that."
 "You said I wasn't comfortable", said Dora.
 "I said the housekeeping wasn't comfortable"

"Но ты должна знать, душенька, что я этого никогда не говорил".
 "Ты сказал, что я некомфортабельна". "Совсем нет. Я сказал, что в нашем хозяйстве нет комфорта".

Перекладач не врахував, що слово comfortable має ще й значення спокійний, задоволений. Деякі помилки у перекладі псевдоінтернаціональних слів міцно укорінилися у перекладацькій практиці, наприклад, слово **dramatic** у виразі a dramatic changes має значення sudden, striking, impressive, однак досить часто це словосполучення перекладається драматичні зміни. У деяких випадках власне інтернаціоналізм не може бути вжитим при перекладі у зв'язку з різною сполучуваністю слів у різних мовах або через причини стилістичного характеру:

... he was strongly built, with curly hair that seemed to show all the vitality of a fine constitution.

Слово **constitution** у цьому прикладі вжито у значенні the ability

of your body to fight disease and illness. В українській мові слово **конституція** також має це значення (комплекс функціональних та анатомічних особливостей організму людини, що визначає його реакцію на різні (в т.ч. й хвороботворні) впливи зовнішнього середовища). Однак у такому значенні це слово є спеціальним медичним терміном. І тому неможливо у наведеному художньому тексті вжити: ... він був міцної статури, а його кучеряве волосся, здавалося, говорило про життєздатність і здорову конституцію. Правильним буде: про життєздатність здорового організму.

У Європі поступово сформувалася мова науки та теорії, в основу якої лягла латина. Греко-латинські корені не сприймаються носіями європейських мов як чужі, чого не можна сказати про запозичення зі східних мов. З іншого боку, інтернаціоналізми – це не обов'язково прямі запозичення. Не кожне запозичення – це інтернаціоналізм, так само, як і не кожен інтернаціоналізм обов'язково повинен бути прямим запозиченням. Інтернаціональними можуть бути не лише зовнішня форма, написання та вимова, але й внутрішня форма, вмотивованість.

В.В.Акуленко, кажучи про схожість форм інтернаціональних знаків, звертає увагу не лише на вимову чи написання, але й на вмотивованість, або «внутрішню форму» знаків, включаючи їх синхронічну характеристику, «буквальне значення», що враховується носіями даної мови. При цьому роль можуть грати всі три принципіально можливі типи вмотивованості: 1 – фонетична, тобто прямий зв'язок вимови зі значенням; 2 – морфологічна, тобто словотворча структура складних й похідних слів; 3 – семантична, тобто синхронічно відчуване непряме значення у межах семантичної структури багатозначного слова. З морфологічною вмотивованістю слів можна зіставити також вмотивованість усталених словосполучень (в тому числі й термінологічних), котра визначається значеннями складових слів, їх морфологічною формою й синтаксичними відносинами. Зокрема, В.В.Акуленко пропонує свій принцип класифікації інтернаціоналізмів за способом запозичення, розрізняючи сім типів міжнародних лексичних знаків.

1. Слова, об'єднані схожістю значення, вимови, написання та вмотивованості, тобто інтернаціоналізми з однаковою словотворчою або змістовою структурою;

2. Слова, основи, морфеми, об'єднані схожістю значення, вимови та написання (атом);

3. Слова, об'єднані схожістю значення, вимови та вмотивованості, але не написання – спостерігається в мовах з різними системами письма та принципами написання (наприклад, інтернаціональні слова європейського походження в мовах Близького Сходу з консонантним письмом або в мовах Південної Азії зі складовим письмом);

4. Слова, морфеми та словосполучення, об'єднані спільністю значення, написання та вмотивованості при різній вимові, мають місце насамперед у мовах з загальною ієрогліфічною писемністю (наприклад, китайські елементи у японській та (частково) у корейській мові;

5. Слова, основи, морфеми, що об'єднуються схожістю лише значення та вимови при різниці у написанні та мотивації, насамперед у мовах з різними системами письма;

6. Слова, об'єднані спільністю значення й схожістю написання при різній вимові та вмотивованості — у мовах зі спільною ієрогліфічною базою;

7. Слова та форми, що об'єднані схожістю значення та вмотивованості (але не вимови та написання): укр. хмарочос, рос. небоскрёб, англ. sky-scraper; або укр. крокодилові сльози, англ. crocodile tears, нім. Krokodilsträne.

За вибором джерела Felber виділив 4 типи інтернаціональних форм: 1) чисто латинські або грецькі слова (*omnibus*); 2) національні латинізми та еллінізми, які мають греко-латинські корені та національні закінчення (лат. *industria*, англ. *industry*, нім. *Industrie*); 3) національні слова, що стали інтернаціоналізмами (типу рос. *спутник*); 4) народно-латинські (романські) варіанти латинських коренів (*it. flusso*, ісп. *flujo* – від лат. *Fluxus*).

"Фактично існують більше типів міжнародної спільності знаків у лексиці мов, серед зв'язаних форм це інтернаціональні лексичні та дериваційні морфеми та основи, а серед вільних форм – інтернаціональні слова й аналоги (фонетичний, словотворчий, семантичний та фразеологічний). Вочевидь ступінь схожості, а звідси – й легкість впізнання, є суттєво різною (у таких випадках, як укр. анти-, англ. *anti*, etc.)... внаслідок чого можна говорити відповідно про

явну та напівскриту міжнародність знаків, але їх особливий характер у будь-якому випадку об'єктивно підтверджується їх функцією в ситуаціях зіткнення й зіставлення мов, коли вони регулярно й масово ототожнюються за формою та, дійсно, висловлюють одне й те ж, або майже одне й те ж, тим самим полегшуючи обмін інформацією носіям різних мов”.

Ще один тип класифікації інтернаціоналізмів (головним чином абсолютних) може полягати у ступені відповідності значень. Згідно з цією класифікацією інтернаціоналізми можуть бути повними та частковими. Повні інтернаціоналізми у своїх значеннях збігаються повністю. Часткові інтернаціоналізми крім одного чи кількох спільних значень у кожній мові мають ще низку неінтернаціональних значень. Звичайно, така класифікація має відношення тільки стосовно двох окремо взятих мов. На псевдоінтернаціоналізми, які або втратили своє спільне значення, або випадково збігаються у своїй зовнішній формі, така класифікація не поширюється.

Як відомо, інтернаціоналізми бувають міжнародними та регіональними. Перші зустрічаються в багатьох мовах, незалежно від ареалу їхнього розповсюдження та історичних умов формування літературної норми для тієї чи іншої мови. До цієї групи належать новітні запозичення, переважно у науково-технічній термінології, а також різноманітні екзотизми. Регіональні інтернаціоналізми зустрічаються в межах певного культурно-історичного ареалу. Протягом тривалого часу існувала помилкова думка, ніби інтернаціоналізми притаманні лише європейському ареалу, причому вони ніби можуть бути виключно греко-латинського походження. Melliet першим звернув увагу на присутність інтернаціональних елементів в інших ареалах, що склалися навколо міжнародних мов епохи феодалізму. Отже, поруч з генетичною та типологічною класифікаціями мов можна визначити також географічно-ареальну класифікацію мов, зв'язаних між собою культурно та історично. Переважна більшість сучасних інтернаціональних слів належать до міжнародних. Особливо це стосується науково-технічних термінів.

9 МОВНА КАРТИНА СВІТУ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

Протягом тривалого часу феномен мови розглядався переважно як знаряддя комунікації і пізнання. Однак мова не тільки є засобом відображення реальності, але й інтерпретує її, створюючи особливу реальність для людини. Зміна орієнтирів у науці в цілому відбувається під впливом філософії. З того часу, як на межі XIX–XX ст. у філософських напрямках на перший план висувається мова, лінгвістика суттєво зміцнює свої позиції і посідає центральне місце в системі гуманітарного знання.

Мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить, причому завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток у ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому.

Розробкою проблеми картини світу та її мовного вираження займалися Ю. Апресян, Г. Брутян, Ю. Караулов, В. Морковкін, Ж. Соколовська, Н. Сукаленко. На особливу увагу заслуговують погляди деяких з них. Р. Брутян, розглядаючи це питання з філософської позиції, заявляв, що оскільки у людській свідомості правомірне виділення раціональної (логічної) та чуттєвої моделей дійсності, то і в мові також можливе уявлення про «картину світу» у формі концептуальної (поняттєвої) та мовної (словесної) моделей. Інваріантна (концептуальна) частина картини світу визначається принципом віддзеркалення і, безумовно, однакова для всіх і не залежить від того, носієм якої мови є людина. Такий підхід став загальноновизнаним у сучасному мовознавстві (Ю. Караулов, Г. Колшанський, Г. Комлев, Т. Нікітіна, Г. Рамішвілі, Н. Сукаленко та ін.), оскільки він дає можливість показати роль мови у формуванні картини світу у свідомості людей, більш чітко уявити, як відображається в ній довкілля. «Ще до знайомства з мовою, – наголошує О. Кубрякова, – людина певною мірою знайомиться зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам почуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об'єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї мови,

якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система».

Якщо концептуальна картина – інваріантна (спільна для всіх носіїв мов), то мовна виражається у значеннях слів, притаманних певній мові. Більшість учених вважає, що концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, оскільки у її творенні беруть участь різні типи мислення, і не все пізнане людиною набуває словесної форми, не все відображається за допомогою мови, і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, набуває мовного виразу. Для набуття мовною одиницею певного статусу і закріплення її у мові вона має пройти нелегкий шлях формування, кристалізації і селекції, а також випробування часом.

Концепт водночас – і форма поняття, і його ідея, втілена в словесних образах буття. Тим самим концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Мовна ж картина світу – це мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу як таку.

Слід зазначити, що обидві картини світу (концептуальна та мовна) взаємопов'язані, хоч і мають певні відмінності. Тлом концептуальної моделі світу є інформація, що подається в поняттях, тоді як головними у мовній моделі є знання, закріплені за одиницями конкретних мов. Концептуальна модель організована за законами фізичного світу, що робить її багатшою та цікавішою, мовна ж – за законами мови. Концептуальна модель світу – універсальна, впорядкована, характеризується стійкістю та системністю, мовна – фрагментарна, більш рухома, відображає постійні зміни в довкіллі.

Торкаючись загальних рис, зазначимо, що обидві моделі є способам існування лексики у свідомості носія і допомагають у відтворенні цілісної картини світу. Отже, картина світу як сукупність уявлень про довкілля розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-семантичну систему мовних одиниць. «Сітка відношень» цієї системи є ієрархічно впорядкованим цілим зі

складною будовою, в основі якої лежить смисловий каркас, що створює площинну модель мовної картини світу.

Наукова картина світу включає систему знань про людину і людство, про місце людини в світі, космосі. Величезний вклад у створення сучасної наукової картини світу внесли вчені різних галузей знання (еволюційна теорія Ч.Дарвіна і його продовжувачів). Наукова картина світу – це синтез конкретно-наукових знань, здійснений на основі певних фундаментальних принципів та ідей, вироблених наукою на даний історичний час.

Розвиваючи ідеї вчення В. Гумбольдта, Л. Вайсгербер, представник неогумбольдтианської лінгвістики, робить висновок, що в основу мовознавства повинні бути покладені такі головні положення: 1) мова виступає як середня ланка, де відбувається синтез внутрішнього світу людини та оточуючої її зовнішньої дійсності; 2) мовознавство ґрунтується на світорозумінні, що здійснюється через рідну мову. Л. Вайсгербер вважає мову творінням нації, в якому знайшов своє відображення процес пізнання всіх поколінь. Мова – духовний світ, що постає перед конкретно людиною як щось об'єктивне, але стосовно до пізнаваного суб'єктивним, одностороннім.

Суб'єктами мовної картини світу є носії мови, оскільки картина світу є способом його пізнання, а отже, результатом когнітивної діяльності людей, відображенням результатів діяльності повсякденної свідомості. Концептуальна картина світу засобами мови перетворюється у мовну. Концептуальна картина світу й мовна різняться засобами створення: перша використовує поняття й уявлення, а друга – мовні одиниці. Таким чином, наявність невербальних засобів вираження в концептуальній картині світу і лінгвістичних засобів творення загальних рис та національних особливостей мовної картини світу – ось принципова відмінність між концептуальною та мовною картинами світу.

Людина відображає світ крізь призму накопичених суспільством знань, понять, навичок. Навіть до цілком нового, сприйнятого почуттєво явища вона ставиться з позиції сприйняття нею суспільної культури. Здатність людини до специфічного відображення навколишнього світу є найважливішою умовою існування мови, оскільки в основі будь-якого типу комунікації (у тому числі за

допомогою мови) лежить спроможність повідомляти певну інформацію про речі (у широкому розумінні слова), що знаходиться за межами мови. Отже, цілком природно, що дослідження сутностей мовного значення як результат специфічного віддзеркалення світу тісно пов'язане з вивченням природи відображуваних об'єктів, їхньою систематизацією в ході когнітивної діяльності людини, фіксацією тих або інших рис людини у мовній семантиці тощо.

Характеризуючи мовну картину світу, мовознавці відзначають її особливе значення та функції. Мова забезпечує потреби суспільства у спілкуванні та пізнанні. На виконання цього завдання і спрямовані функції, які вона виконує. Основними функціями є комунікативна, когнітивна, мислеоформлювальна, репрезентативна, емоційна, експресивна та імпресивна.

Комунікативна функція мови полягає в тому, що мова служить для спілкування між людьми у суспільстві. Когнітивна функція мови є важливим засобом пізнання світу. Цю функцію мови ще називають пізнавальною, гносеологічною (грец. *gnosis* – пізнання). Щоб відбулося спілкування, необхідно сформувати і сформулювати думку. Реалізування цих процесів, крім мислення, забезпечує і мова, тобто вона виконує мислеоформлювальну функцію.

Репрезентативна функція мови полягає в тому, що мова відображає об'єктивну дійсність: у процесі спілкування люди передають одне одному певну інформацію про неї. Емоційна функція мови виявляється у вираженні ставлення мовця до змісту його повідомлення, ставленні суб'єкта мовлення до об'єкта мовлення, у почуттях і емоціях мовця. Експресивна функція мови передбачає уявлення у висловлюванні самого мовця, а імпресивна функція полягає в тому, що мова впливає на слухача, тобто адресата висловлюваної думки, який є обов'язковим учасником спілкування.

Кожна мовна одиниця зорієнтована на концептуальний простір довкілля, стаючи мовленнєвим виявом того чи іншого його фрагмента. Та оскільки концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) – явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака.

10 МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

Засновником теорії міжкультурної комунікації можна назвати Е.Холла, який одним з перших переконливо довів зв'язок між культурою і комунікацією, заявивши: «комунікація – це культура, культура – це комунікація», а також провів аналогію з вивченням іноземних мов за допомогою граматичних категорій. Саме в ході прийняття і обговорення науковим співтовариством ідей Е.Холла з'явилися поняття «міжкультурний», «інтеркультурний», «кроскультурний» і «мультикультурний», які, не отримавши однозначного строгого розмежування, співіснують в наукових дослідженнях. Проте термін «міжкультурний» отримав найбільше поширення, отже новий напрям наукового знання носить назву саме теорії міжкультурної комунікації. Необхідно відзначити, що, на наш погляд, кроскультурне дослідження може служити основою для подальшої розробки проблем міжкультурної взаємодії на різних рівнях.

Основною ідеєю Е.Холла і його послідовників стало визнання тези про необхідність вчити культурі спілкування з іншими народами, оскільки, якщо культуру можна вивчати, то отримані знання можна викладати, тобто було запропоновано не просто зробити міжкультурну комунікацію предметом наукових досліджень, але й звернутися до неї як до теми самостійного учбового курсу. Це положення ми сприймаємо як один з тих основних моментів, які виявилися в основі лінгводидактичного вивчення проблем кроскультурності, оскільки, на думку Е. Холла, головна мета вивчення проблем міжкультурної комунікації – вивчення практичних потреб представників різних культур для їх успішного спілкування один з одним (надалі це дозволило розвивати теорію «культурних моделей взаємодії» - cultural patterns of interaction (Hall 1998)).

Відштовхуючись від оригінального тексту та відтвореної в уяві дійсності, перекладач через її “вторинне”, “наведене” сприймання рухається до нового образного втілення, реалізованого в перекладі. Жоден переклад не може бути абсолютно точним, оскільки мовна система літератури-реципієнта не може вичерпно передати зміст оригіналу, інакше кажучи, втрата певного обсягу інформації є неминучою. Ступінь збереження інформативності

першотвору залежить від особистості перекладача, який, чітко усвідомлюючи можливу семантичну неповноту перекодування тексту, налаштовується на те, щоб максимально продемонструвати чи не продемонструвати усі особливості оригіналу. Перекладений твір народжується наново в іншій мовній стихії завдяки здібностям і талантові перекладача. Причому текст повинен передаватися іншою мовою “не від звуку до звуку, не від слова до слова, не від фрази до фрази, а від ланки ідейно-образної структури оригіналу до відповідної ланки перекладу”.

Необхідно наголосити на тому, що переклад, з одного боку, є продуктом міжлітературної комунікації, а з іншого – особливим когнітивним посередником між двома мовами, важливим джерелом культурологічної інформації, яке багато в чому зумовлює й визначає напрями міжкультурного спілкування. На думку сучасних науковців, переклад – це передовсім “процес постійної взаємної інтерпретації знаків”. Культура є наслідком інтерпретації системи знаків, а міжкультурна комунікація являє собою взаємопереклад знаків різних культур. У когнітивній площині переклад виступає первинним і центральним аспектом міжкультурної комунікації, дотичним до багатьох сфер людської життєдіяльності. У ньому важливу роль відіграють когнітивні здібності людини, тобто ті сукупності механізмів, які забезпечують створення інтегративної бази, що пов’язує когнітивні структури мов, залучених у перекладі. Саме він активізує лінгвальні впливи та взаємовпливи, що стимулюють мовні зрушення, особливо помітні в лексичному складі, який поповнюють топоніми й антропоніми, слова-реалії, запозичені з інших етнокультур. За допомогою перекладу мови контактують, взаємозбагачуються і змінюються.

Варто зауважити, що численні зарубіжні дослідження, присвячені міжкультурній комунікації і перекладу, відзначаються виразною орієнтацією на комунікативні стратегії. Такий підхід виявляє те, що ряд закономірностей, які впливають на створення адекватної комунікабельної ситуації в перекладацькій сфері, залежить передовсім від специфіки відтворюваного тексту. Переклад текстів, що репрезентують певну національну культуру, впливає не тільки на мову, якою вони перекладаються, а й на саму культуру-реципієнта. Взаємодія двох національних культур, опосередкована перекладачем,

завжди є компромісною, особливо для тієї з них, у межах якої народився першотвір. Адже під час перекладу неможливо уникнути трансформації, подекуди радикальної, що змінює культурно-історичне тло матеріалу, який перекладається. Проте таке перетворення має бути правдоподібним, доречним та послідовним, бо недоречність, непослідовність культурних зсувів спотворюють твір, викривлюючи читацьке сприймання образу автора, його намірів.

Оскільки рідна мова суттєво впливає на формування світогляду людини, то при розгляді міжкультурної комунікації актуалізуються питання мовної культури. Так, у наші дні увагу мовознавців привертає надміру активне й не завжди вмотивоване вживання лексичних запозичень, найчастіше англіцизмів. Англійські слова, наприклад *deposit*, *click*, *creative* та ін., у певних сферах спілкування витісняють відповідні їм українські лексеми. Це демонструє одну з тих негативних тенденцій у розвитку словникового складу рідної мови, які можуть призводити до зневиразнення його характерних рис, визначальних для самобутності мовної картини, ментальності українців.

Поняття “міжкультурна комунікація” охоплює культурну взаємодію: а) між різними актантами одного суспільства і однієї мови та б) між актантами різних суспільств і різних мов. У першому випадку йдеться про вузьке, а в другому – про ширше розуміння вказаного терміна. Під час розгляду міжкультурної комунікації важливо з’ясувати, наскільки значущими є відмінності певної культури на індивідуальному, етнічному (національному), універсальному рівнях. Крім того, потрібно також виявити особливості комунікації, які відрізняють міжкультурне спілкування від того, що розгортається у монокультурному середовищі.

Існує чимало різних схем комунікації, що містять компоненти, базові й для міжкультурного спілкування, а саме: адресат, повідомлення (вербальне і невербальне), адресант, зворотний зв’язок. Незважаючи на це, створення ефективної моделі, власне, міжкультурної комунікації поки що залишається тільки декларацією, оскільки подолання незбігу двох або більшої кількості знакових (вербальних і невербальних) систем належить до складних проблем, які чекають на своє остаточне розв’язання.

Розгляд культурної специфіки у площині протиставлення “своє” – “чуже” засвідчує, що, сприймаючи “свою” культуру, реципієнти наділяють її позитивними якостями, визнають нормою, натомість “чужа” культура оцінюється як певне відхилення від норми.

Міжкультурна комунікація базується на інтерсуб’єктивному знанні, яке значною мірою збігається передовсім у близьких або споріднених культурах. Головною причиною непорозуміння при міжкультурному спілкуванні є відмінність національних знань комунікантів, найбільші труднощі при цьому виникають не тільки внаслідок відмінностей у змісті образів свідомості, а й через нетотожність у системності етнічної свідомості комунікантів. Зрозуміло, що комунікація між представниками різних лінгвокультурних співтовариств можлива за наявності загального соціокультурного коду. Міжкультурне спілкування протікає ефективніше, якщо психічні асоціації та мовні конотації є аналогічними чи близькими. “Спільність привласненої культури визначається спільністю свідомості комунікантів, яка забезпечує можливість знакового спілкування, коли комуніканти, маніпулюючи в міжсуб’єктному просторі тілами знаків, можуть асоціювати з ними однакові ментальні образи”.

11 ПЕРЕКЛАД НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ. ТЕРМІНИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Науково-технічні тексти характеризуються особливим стилем, який відрізняє їх від інших типів текстів. При перекладі таких текстів ця особливість створює додаткові труднощі та проблеми. Серед лексичних труднощів науково-технічного перекладу В.І.Карабан виокремлює "багатозначність слів (термінів) та вибір адекватного словникового відповідника або варіанту перекладу слова (терміна), особливості вживання загальнонародних слів в науково-технічних текстах, правильне застосування того чи іншого способу перекладу лексики, визначення межі припустимості перекладацьких лексичних трансформацій, переклад термінів-неологізмів, абревіатур, такі "фальшиві друзі" перекладача, як псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників та терміни-омоніми, етноспецифічна лексика і етнонаціональна варіантність термінів, іншомовні слова і терміни в англійських науково-технічних текстах, різного роду власні імена і назви (фірм, установ і організацій) тощо" (ч.ІІ, с.12-13). До граматичних відмінностей автор відносить особливості граматичної будови мови, форми і традиції письмового наукового мовлення. "Так, в англійських фахових текстах значно частіше, ніж в українських, вживаються форми пасивного стану та неособові форми дієслова, дієприкметникові звороти й специфічні синтаксичні конструкції, особові займенники першої особи однини та одночленні інфінітивні й номінативні речення тощо" (ч.І, с.14)

Основна складність перекладу науково-технічних текстів, а саме переклад термінів, полягає у розкритті та передачі засобами української мови іншомовних реалій. Було би невірним говорити про переклад термінів як таких. Обов'язковою умовою повноцінного перекладу будь-якого спеціального тексту, особливо науково-технічного, – повне розуміння його перекладачем. Механічне заучування термінів, без проникнення у їх сутність, без знання самих явищ, процесів та механізмів, про які йдеться в оригіналі, може призвести до грубих помилок у перекладі. Перекладач повинен детально вивчити ту область науки і техніки, в якій він працює. Тільки тоді він зможе сміливо користуватися відповідними термінологічними словниками.

Особливої уваги при перекладі науково-технічних термінів вимагають так звані "фальшиві друзі" перекладача, тобто лексичні одиниці, що збігаються зовнішньо і навіть за внутрішньою формою, але викликають хибні асоціації у зв'язку з наявністю в них іншого значення, можливістю семантичного варіювання мовної одиниці. Наприклад: термін *gasinge* означає смола, а не російське слово "резина"; *data* > дані, відомості, а не дата тощо. Треба зауважити, що подібні помилки зумовлені рядом причин: 1) якщо в одній мові термін багатозначний, а в іншій відповідний йому термін має лише одне значення: *bagack* > військ. будівля для розміщення військових частин, казарма, 2) велика неприваблива будівля казарменого типу; барак – легка будівля для тимчасового проживання; *torpedo* > 1) іхт. електричний скат; 2) зал. сигнальна петарда; торпеда – мор. підводна міна; 2) якщо значення терміна, пов'язане з певною смисловою структурою його внутрішньої форми, асоціюється з ознаками різних об'єктів термінування: *philology* > наука про мову, мовознавство, лінгвістика; філологія – сукупність наук, які вивчають культуру народу, виражену в мові та літературі; *phonology* > опис звукового складу будь-якої мови або його еволюція у часі; фонологія – розділ науки, який вивчає фонему та різноманітні ознаки фонем; 3) якщо в різних мовах до уваги беруться різні сторони ознак предмета чи об'єкта, що позначається відповідним терміном: *corona* > 1) астр. світлий ореол навкруги Сонця чи Місяця під час затемнення, 2) архт. вінець у верхній частині карниза, 3) анат. коронка зуба, 4) бот. вінчик, 5) ел. свічення на проводах, коронний розряд; корона – золотий вінець із дорогоцінним камінням, символ влади; *depot* > 1) зал. депо, 2) склад, амбар, 3) військ. склад, збірний пункт, 4) військ. учбовий батальйон; депо – будівля для стоянки та ремонту залізничного чи міського транспорту тощо.

Але труднощі перекладу пов'язані не з перекладом окремих термінів, які зафіксовані в термінологічному словнику, а з передачею правильного змісту кожної фрази, якому далеко не завжди відповідає дослівний переклад. Для цього знову ж необхідне знання предмета, про який іде мова. Також слід враховувати відомий поділ одиниць науково-технічного тексту на ядерну лексику, периферійну термінологію, загальнонаукову термінологію і загальнонавчальні слова. Будь-який вид науково-технічного перекладу вимагає

правильної передачі термінів, пов'язаних з головним предметом викладу; максимально точно для адекватного розуміння повинні перекладатися периферійні (вторинні) терміни, що є головними в суміжних галузях; для ознайомлюваних перекладів, де необхідно лише передати головні ідеї тексту, точне відтворення периферійної термінології є факультативним.

При перекладі складних термінів та термінів-словосполучень важливу роль відіграє аналіз семантичних зв'язків між окремими компонентами терміна: *fixed-price contract with redetermination* > ек. контракт з коректуванням фіксованої ціни; *X-engine* > тех. двигун з X-подібним розташуванням циліндрів. Залежно від сполучуваності, термін може мати різні значення: наприклад, економічний термін *average* – середній може перекладатись у словосполученні таким чином: *daily average* > щоденний курс акцій; *national price average* > середній рівень цін у країні.

Основні труднощі перекладу науково-технічних термінів полягають у наявності термінів-синонімів, полісемантичних термінів та термінів-неологізмів, що не мають перекладацьких відповідників, омонімічних термінів. Так, велика кількість термінів виражає одні й тіж самі поняття чи явища дійсності. Це так звані терміни-синоніми, наприклад: *disease* – *illness* → хвороба, *moving staircase* – *escalator* → ескалатор, *business* – *company* → компанія, *durable goods* – *durables* – *remote goods* – *hard goods* > товари довготривалого вжитку тощо. Для запобігання синонімії, небажаної в межах однієї термінології, треба використовувати певні критерії, наприклад, кількісні оцінки вмотивованості терміна, що виводяться на основі зіставлення його внутрішньої форми (буквального значення) та лексичного значення (словникової дефініції). Виходячи з цього, точність мотивації – це рівень відображення значення у внутрішній формі, а ступінь вмотивованості – середнє арифметичне між точністю і повнотою (див. [7]). Отже, в подібних випадках при перекладі із групи термінів-синонімів слід надавати перевагу більш умотивованим термінам.

Під полісемією (багатозначністю) розуміємо наявність у одного й того ж слова декількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають в результаті взаємодії та розвитку первинного значення цього слова. Полісемантичними термінами можуть бути як вузькоспеціальні терміни, так і широко вживані, що можуть мати два і

більше значень навіть у межах однієї терміносистеми. Наприклад: *agreement* > угода, домовленість, контракт; *currency* > грошова одиниця, грошовий знак; *customer* > клієнт, покупець; *word* → слово, мова, розмова, повідомлення, обіцянка тощо.

Значні складнощі при перекладі виникають також через існування омонімічних термінів, коли один і той же термін може входити до різних терміносистем даної мови, наприклад: *reaction* > 1) в хімії – взаємодія при змішуванні двох або більше хімічних речовин, 2) у фізіології – спроможність швидко реагувати при загрозі небезпеки, 3) в політиці – сильна і безпричинна опозиція до різних соціальних та політичних змін; *assimilation* → 1) в фонетиці – процес зміни звука в слові під впливом сусіднього звука, 2) в етнографії – процес сприйняття; *mouse* → 1) у зоології – тварина класу гризунів, 2) в техніці – прилад, поєднаний з комп'ютером, за допомогою якого подаються команди до комп'ютера; *banker* > I 1) банкір, 2) карт. банкомат; II 1) рибальське судно, 2) діалект. землекоп тощо. Таке співіснування термінів різних терміносистем часто трактують як міжгалузеву омонімію.

Для правильного перекладу термінів-неологізмів можна скористатися вже існуючим відповідником у рідній мові, калькуванням, описово, транскодуванням або наявними інтернаціоналізмами, наприклад: *limit* > ліміт – межа, границя; *promotion* > промоушен – підвищення в званні, просування товару; *surveillance satellite* > розвідувальний супутник для спостереження за наземними об'єктами; *rationalization* > раціоналізація; *modernist* > модерніст тощо.

Зростання кількості інтернаціоналізмів у сучасній мові науки і техніки свідчить про тенденції міжнародного кооперування, інтеграції багатьох галузей з метою покращення ефективності професійного спілкування та обміну досвідом. Тому, хоча мова з часом і витісняє чужі для рідної мовної системи утворення і замінює їх термінологічними сполученнями з ресурсів рідної мови, міжнародна близькість термінів більш характерна для найновіших галузей науки та техніки, терміни і поняття яких поширилися в багатьох мовах майже одночасно: *azimuth* – азимут; *sputnik* – супутник; *management* – менеджмент тощо.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити такі висновки:

а) перекладач повинен орієнтуватися в тематиці текстів та володіти термінами і поняттями відповідної галузі науки чи техніки;

б) слід уникати "хибно орієнтуючих" термінів; перекладач повинен враховувати, до якої галузі науки чи техніки належить термін, особливо іншомовний;

в) необхідно уникати синонімічного вживання термінологічних одиниць або користуватися терміном з більшою вмотивованістю внутрішньої форми, який висвітлює найбільш важливі сторони // ознаки денотата, розкриває саму сутність поняття і тим самим характеризується найбільшою кількістю диференційних ознак;

г) не допускати довільного скорочення термінів;

г) не варто шукати іншомовне слово, якщо в рідній мові вже функціонує лексична одиниця з тим самим значенням;

д) термінологічні лакуни (прогалини) варто заповнювати інтернаціоналізмами;

е) у перекладі повинні використовуватися терміни, що встановлені відповідними державними стандартами;

є) якщо в тексті зустрічається термін-неологізм, перекладач повинен сам підібрати еквівалент, використовуючи довідкову літературу, або проконсультуватися з фахівцем, у крайньому випадку термін можна перекласти описово тощо.

Взагалі, коли ми говоримо про науковий текст у широкому розумінні (маючи на увазі, звичайно, і науково-технічний матеріал), необхідно пам'ятати, що саме по собі поняття наукового або науково-технічного тексту не являє собою чого-небудь єдиного, а розпадається на ряд різновидів. Якщо загальним для всіх цих різновидів є наявність термінів, більш-менш важких для розшифрування і перекладу, то різноманітними стають: 1) ступінь насиченості термінами і 2) синтаксичне оформлення тексту. З цього погляду варто розрізняти текст із загальної енциклопедії, текст із технічного довідника, текст із спеціальної технічної монографії, текст із технічного підручника, здебільшого збіжний у стилістичному відношенні з текстом енциклопедії або довідника, популярну книгу або статтю з техніки або точних наук, літературу з гуманітарних питань, де розходження між підручником і монографією або спеціальною статтею вже менше різке і т.і. Ці види текстів мають свої особливості, що також можна назвати жанрово-стилістичними.

Текст з енциклопедії, текст із підручника або наукової книги звичайно відрізняються зв'язковим викладом, наявністю не тільки простих, але і поширених і складних, порою дуже розгорнутих речень. Текст із технічного довідника часто містить речення окличні, що не мають в своєму складі присудок, і цілі відрізки, що будуються на перерахуванні. Всі ці різновиди, так само як і розглянутий вище газетно-інформаційний матеріал, об'єднуються поняттям стилю, далекого від емоцій та книжково-письмового за своїм характером.

Стиль наукового тексту дає перекладачу дуже широкі синтаксичні можливості: оскільки побудова речення тут не грає самостійної стилістичної ролі, остільки при перекладі на іншу мову в дуже широких межах можливі всякого роду граматичні перебудови і синтаксичні перегруповування, аж до розбивки речення на більш дрібні частини, сполучення більш дрібних частин в одне ціле, з'єднання однієї частини речення з частиною іншого і т.і.

Для перекладу англійського наукового тексту характерні інші прийоми перекладу, зокрема, необхідність не перегруповувати елементи речення, а розширювати усередині (хоча б і не дуже значно) його окремі словосполучення. Як ступінь термінологічної насиченості тексту і як ступінь синтаксичної його складності, так і застосування «академічної» фразеології в перекладі залежить великою мірою від характеру того різновиду наукового матеріалу, до якого належить перекладений першотвір. Чим він популярніше, чим більше в ньому використані елементи усно-розмовного стилю або засоби образності, що споріднюють його з художньою літературою, тим більше відступають на задній план специфічні особливості суворого наукового стилю.

Узагальнюючи спостереження над прикладами перекладу науково-технічних текстів, можна сказати, що пануючою тенденцією тут є підпорядкування окремих особливостей першотвору стилістичній нормі книжково-письмової промови, характерної для відповідного жанру на ПМ.

12 МАШИННИЙ ПЕРЕКЛАД: ІСТОРІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Машинний переклад – виконувана на комп'ютері дія, яка перетворює текст з однієї природньої мови в еквівалентний за змістом текст на іншій мові, а також результат такої дії. Сучасний машинний, або автоматичний переклад здійснюється за допомогою людини: перед-редактора, який тим або іншим чином заздалегідь обробляє текст для перекладу, інтер-редактора, який бере участь в процесі перекладу, або пост-редактора, який виправляє помилки і недоліки в перекладеному комп'ютером тексті.

Для здійснення машинного перекладу в комп'ютер вводиться спеціальна програма, що реалізує алгоритм перекладу, тобто послідовність однозначно і строго визначених певних дій над текстом для знаходження відповідностей для перекладу в даній парі мов при заданому напрямі перекладу (з однієї конкретної мови на іншу). Програми перекладу (системи машинного перекладу) з'явилися у відповідь на потреби користувачів в оперативному перекладі різної комерційної, технічної або INTERNET-інформації, яка подана в електронному вигляді.

Історія машинного перекладу як науково-прикладного напрямку почалася в кінці 40-х років минулого століття. У березні 1947 р. Воррен Вівер, директор відділення природничих наук Рокфеллерівського фонду, в листуванні з Ендрю Бутом і Норбертом Вінером вперше сформулював концепцію машинного перекладу. Уївер писав : «У мене перед очима текст, написаний по-російськи, але я збираюся зробити вигляд, що насправді він написаний по-англійськи і закодований за допомогою певних дивних знаків. Все що мені потрібне — це зламати код щоб витягувати інформацію, ув'язнену в тексті». Ідеї Вівера лягли в основу підходу до МП, заснованого на концепції *interlingva*: стадія передачі інформації розділена на два етапи; на першому етапі текст перекладається на мову-посередник (створену на базі спрощеної англійської мови), а потім результат цього перекладу представляється засобами вихідної мови.

У 1947 році Е. Бут і Д. Бриттен розробили докладний "код" для послівного машинного перекладу. А в 1948 році Р. Річенс запропонував правила розбивки словоформ на основу й закінчення. В ті роки комп'ютери сильно відрізнялися від сучасних. Це були дуже

великі і дорогі машини, які займали цілі кімнати і вимагали для свого обслуговування великий штат інженерів, операторів і програмістів. В основному ці комп'ютери використовувалися для здійснення математичних розрахунків для потреб військових установ, а також математичних і фізичних факультетів, які були пов'язані з військовою сферою. Тому на ранніх етапах розробка МП активно підтримувалася військовими, при цьому в США основна увага приділялася російсько-англійському направленню, а в СРСР – англо-російському. У 1952 році відбулася перша конференція в Масачусетському технологічному університеті, а в 1954 році в Нью-Йорку була представлена перша система МП – IBM Mark II, розроблена компанією IBM спільно з Джоржтаунським університетом (ця подія увійшла в історію як експеримент Джорджтауна). Була представлена програма, яка дуже обмежена в своїх можливостях (вона мала словник в 250 одиниць і 6 граматичних правил), що здійснювала переклад з російської мови на англійську. Здавалося, що створити системи якісного автоматичного перекладу цілком можливо в межах декількох років (при цьому акцент робився на розвитку повністю автоматичних систем, що забезпечують високоякісні переклади; участь людини на етапі постредагування розцінювалася як тимчасовий компроміс). Професійні перекладачі серйозно непокоїлись незабаром залишитися без роботи.

На початку 50-х років дослідницькі групи в США і в Європі працювали в області МП. Результати дуже скоро розчарували інвесторів. Однією з головних причин невисокої якості МП в ті роки були обмежені можливості апаратних засобів: малий об'єм пам'яті, неможливість повноцінного використання мов програмування на високому рівні, відсутність теоретичної бази, необхідної для вирішення лінгвістичних проблем (переклад текстів відбувався без синтаксичної цілісності). У 1959 році філософ Бар-Хіллел виступив з твердженням, що це не реально досягнути високоякісного автоматичного перекладу. Як приклад він привів проблему знаходження правильного перекладу для слова *pen* в наступному контексті: *John was looking for his toy box. Finally he found it. The box was in the pen. John was very happy.* (Джон шукав свою іграшкову коробку. Нарешті він її знайшов. Коробка була в манежі. Джон був дуже щасливий). *Pen* в даному випадку повинно перекладатись не як «ручка», а як «дитячий манеж». Вибір того чи іншого перекладу в

цьому випадку зумовлений знанням позамовної дійсності, а це знання дуже обширне, щоб вводити його в комп'ютер. Проте Бар-Хіллел не заперечував ідею МП як таку, вважав перспективним розроблення таких машинних систем, але в перекладі повинна безпосередньо брати участь людина.

Цей виступ негативно відбився на розвитку МП в США. У 1966 р. спеціально створена Національною Академією наук комісія ALPAC (Automatic Language Processing Advisory Committee), ґрунтуючись у тому числі і на висновках Бар-Хіллела, прийшла до висновку, що машинний переклад неприбутковий. Доповідь суттєво загальмувала розвиток МП у цілому. З розвитком обчислювальної техніки в кінці 70-х років (поява мікрокомп'ютерів, розвиток мереж, збільшення ресурсів пам'яті) машинний переклад увійшов до епохи "Ренесансу". Але тепер досліджувалась участь людини на різних стадіях перекладу. Системи МП із «ворога» і «конкурента» професійного перекладача перетворюються на незамінного помічника, який сприяє заощадженню часу і людських ресурсів.

Про відродження МП у 70-80 роках свідчить ряд таких фактів. Комісія Європейських общин купує англо-французьку версію Systran, а також систему перекладу з російської на англійську (остання розвивалася після доповіді ALPAC і продовжувала використовуватися BBC США і НАСА); крім того, СЕС замовляє розробку франко-англійської і італійсько-англійської версій. У той час завдяки СЕС були закладені основи проекту EUROTRA, заснованого на розробках груп SUSY і GETA. Одночасно відбувається швидке розширення діяльності по створенню систем МП в Японії (головним чином заснованих на технології interligva, розробленою Уївером в кінці 40-х рр.); у США Панамериканська організація охорони здоров'я замовляє розробку іспано-англійську версію (система SPANAM); BBC США фінансують розробку системи МП в Лінгвістичному дослідницькому центрі при Техаському університеті в Остіні; група TAUM в Канаді досягає помітних успіхів в розробці своєї системи МЕТЕО (яка використовувалася в основному для перекладу метеорологічних досліджень). Цілий ряд проектів, започаткованих в 70-80 рр. згодом розвинулися в повноцінні комерційні системи.

За період 1978-93 рр в США на дослідження в області МП витрачено 20 мільйонів доларів, в Європі – 70 мільйонів, в Японії –

200 мільйонів. Однією з нових розробок стала технологія ТМ (translation memory), що працює за принципом накопичення: в процесі перекладу зберігається початковий сегмент (пропозиція) і його переклад, внаслідок чого утворюється лінгвістична база даних; якщо ідентичний або подібний початковому сегмент виявляється в тексті, що знов перекладається, він відображується разом з перекладом і вказівкою збігу у відсотках. Потім перекладач приймає рішення (редагувати, відхилити або прийняти переклад), результат якого зберігається системою. А зрештою «не потрібно двічі перекладати одну і ту ж пропозицію!». В даний час розробником відомої комерційної системи, заснованої на технології ТМ, є система TRADOS (заснована в 1984 р.).

90-ті роки принесли з собою бурхливий розвиток ринку ПК (від настільних до кишенькових) і інформаційних технологій, широке використання мережі Інтернет (яка стає усе більш інтернаціональною). Все це зробило можливим подальший розвиток систем МП. Переваги використання машинного перекладу особливо очевидні при одержанні онлайн-перекладу.

Загальна теорія перекладу ґрунтується на даних, які отримані при спостереженні об'єкту в різних його проявах. Ці прояви можуть бути випадковими, нетиповими, і тоді вони не враховуються. Ці прояви можуть повторюватися, бути типовими, і тоді теорія вважає їх закономірними загалом або для того чи іншого виду перекладу зокрема. Довгий час не викликала сумніву аксіома: міжмовні перетворення можуть здійснюватися лише людиною. Науково-технічний прогрес у XX столітті вніс в це положення суттєве уточнення: міжмовні перетворення може здійснювати як людина, так і машина. Так з'явилася перша основа для класифікації перекладу: механізми міжмовних перетворень. На цій основі було започатковано теорію машинного перекладу.

Теорія машинного перекладу пройшла бурхливий період розвитку. За свій короткий вік вона зробила в загальну теорію перекладу не менший вклад, ніж існуючі теорії перекладу, здійснюваного людиною. Не можна, звичайно, забувати, що машинний переклад ввібрав у себе всі досягнення «домашнього» перекладу. Вирішальне значення в успіхах теорії машинного перекладу мало те, що його автори змушені були моделювати діяльність перекладача і забезпечити

функціонування механізмів перекладу. Саме в машинному перекладі була виявлена необхідність окремо розглядати аналіз вихідного тесту і синтез тексту перекладу. На жаль, на відміну від перекладу, здійснюваного людиною, машинний переклад практичними результатами похвалитися не може. Але, можливо, це тільки наслідок недостатніх технічних можливостей, і отримання високоякісного машинного перекладу – це питання часу.

Теорія машинного перекладу поки що існує як дещо єдине ціле. Це пов'язано із стабільністю умов процесу машинного перекладу і невисокою компетентністю машин. Інша справа людина. Їй не тільки доводиться працювати в різних умовах, їй доводиться в залежності від ситуації перекладати письмово або усно, сприймати оригінал очима або на слух. Важко не помітити різницю, що існує між письмовим перекладом, не обмеженим по часу, що дозволяє користуватися словниками і різноманітними довідниками, і усним перекладом, який виконується в екстремальних умовах функціонування розумових механізмів перекладача. Різниця, яка існує між письмовим і усним перекладом, пов'язана з умовами функціонування розумових механізмів, котрі, таким чином, є основою для класифікації перекладу, що здійснюється людиною.

Розрізняють два магістральні напрямки створення та застосування машинного перекладу. В першому випадку система машинного перекладу функціонує на великій ЕОМ і представляє чорновий переклад, який згодом редагують кваліфіковані перекладачі. Як правило, така методика використовується у великих організаціях, які змушені готувати документи на різних мовах. Деколи досить успішно використовується попереднє редагування вихідних текстів. Деякі фірми вводять у себе так звані “контрольовані природні мови”: коли кожен працівник фірми, що готує документацію, повинен її готувати саме з дотриманням вимог цієї обмеженої мови (наприклад, вимога відсутності складних синтаксичних конструкцій). Використання контрольованої природної мови спрощує роботу машинного перекладу і зменшує обсяги постредагування, яке дорого коштує через необхідність залучення спеціалістів високої кваліфікації.

Другим магістральним напрямком машинного перекладу є використання систем, орієнтованих на персональні комп'ютери. Такі системи вперше появились ще на початку 1980-х років (наприклад,

MicroCAT фірми Weidner). Найбільший успіх в застосуванні цих систем перекладу припав на 90-і роки.

Зараз інтенсивно проводяться дослідження в галузі перекладу усної мови. Компанія IBM, яка вважається лідером в цій області, випустила програмний пакет ViaVoice 4.1, яка дозволяє комп'ютеру сприймати до 140 слів на хвилину неперервної диктовки. Попередні версії цієї програми передбачали лише дискретний спосіб введення мови. Для налагодження на персональні особливості мовлення певної людини при початковій установці програми в залежності від якості вимови і конкретного діалекту потрібно повторити від 104 до 256 речень, що попередньо задаються. Але розпізнавання мови не означає розуміння її змісту. Слід розрізняти розпізнавання машинної мови і перетворення її в текст або ж її використання у вигляді команд, і справжнє розуміння її змісту, як це робить людина. Останнє вимагає знання комп'ютером всього обсягу стилістичних та семантичних конструкцій, правил використання слів та висловів, при чому останні повинні задаватися не жорстко – адже люди говорять, що завгодно і як завгодно, не звертаючи уваги наскільки це грамотно і літературно. Іноді навіть те, що говориться, не відповідає тому, що малося на увазі. Так що навчити машину розуміти людей – задача незрівнянно складніша і віддалена в часі.

Ознайомившись із результатами рейтингів існуючих сервісів онлайн-перекладу від Першого Кембріджського освітнього центру та ТОП-10 найкращих онлайн-перекладачів від Бюро перекладу (Київ) за такими критеріями, як кількість користувачів та популярність сервісу в україномовному сегменті мережі Інтернет, ми виділили найбільш популярні онлайн-ресурси машинного перекладу, доступні сучасним інтернет-користувачам:

- Google Translate;
- Bing Microsoft Translator;
- SYSTRAN Translate;
- Amazon Translate.

Google Translate – це система нейронного машинного перекладу (NMT), розроблена компанією Google і представлена в листопаді 2016 року, яка використовує штучну нейронну мережу для підвищення швидкості та точності перекладу в Google. Нейронний машинний переклад (NMT) — це наскрізний підхід до автоматизованого

перекладу, який може подолати багато недоліків звичайних систем перекладу на основі фраз. На жаль, відомо, що системи NMT є дорогими в обчислювальному відношенні як у навчанні, так і при перекладі. Крім того, більшість систем NMT мають труднощі з рідкісними словами. Ці проблеми заважали використанню NMT в Величезна база доступних мовних пар та цілий ряд функціональних можливостей, що надаються сервісом машинного перекладу від компанії Google, спричиняють те, що даним сервісом щодня користуються понад 500 млн. людей.

Плюси:

- можливість перекладу 100 мовами;
- наявність функції голосового вводу;
- можливість редагування тексту мовою перекладу в режимі реального часу;
- автоматичне визначення мови під час вводу тексту;
- озвучення вихідного тексту та тексту цільовою мовою перекладу;
- наявність функції автоматичної перевірки орфографії;
- можливість перекладу тексту із фотографії;
- наявність функції рукописного вводу;
- наявність режиму словника, що показує найчастіші варіанти перекладу слова чи словосполучення;
- наявність мобільного додатка з базами мов, що завантажуються.

Мінуси:

- поле вводу тексту обмежується 5000 символами;
- різна точність перекладу кожної пари мов;
- періодичні збої в алгоритмах призводять до отримання неадекватного переказу;
- відсутність функції прямого перекладу тексту під час використання мовних пар, де жодна з мов не є англійською (у такому разі англійська мова виступає в ролі посередника між мовою оригіналу та цільовою мовою перекладу).

Bing Microsoft Translator – лаконічний перекладач з інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом. Bing Translator не про поглиблену роботу та аналіз тексту. Bing – гідний сервіс, якщо вам потрібно швидко вловити загальну суть без зайвих деталей.

Загальне:

- 69 мов;
- підтримка аудіо-вводу;
- автоматичне визначення мови;
- озвучування тексту;
- можливість редагування перекладу
- скопіювати, поділитися або використовувати службу Bing для пошуку в Інтернеті теж можливо.

Мінуси:

- поле вводу тексту обмежене 1000 символів;
- працює лише з текстами, оскільки немає режиму словника.

SYSTRAN – одна з найстаріших компаній машинного перекладу, заснована 1968 року. Вона працювала на Міністерство оборони США та Європейську комісію, до 2007 року забезпечувала технологією Google, а до 2012 – Yahoo!, доки вони не перейшли на свої системи. Наразі SYSTRAN спеціалізується на платному програмному забезпеченні для перекладу. Для ознайомлення з сервісом компанія пропонує скористатися безкоштовним онлайн-перекладачем.

Загальне:

- 50 мов;
- підтримка аудіо-вводу;
- автоматичне визначення мови;
- озвучення тексту перекладу;
- режим словника подібний до Google. Тут, проте, відсутні приклади використання слів у реченнях, але даються приклади словосполучень.

Плюси:

- пропонуються 2 варіанти перекладу: Generic (простий, посередній) та IT (оброблений технологією SYSTRAN).

Мінуси:

- працює лише з текстами;
- немає можливості для редагування перекладу;
- усі додаткові професійні функції платні.

SYSTRAN схожий на Bing: він підійде для загального ознайомлення з темою та ідеями тексту без поглиблення деталей.

Amazon Translate – це сервіс нейронного машинного перекладу, що забезпечує швидкий, високоякісний, доступний за вартістю

переклад з налаштуваннями користувача з однієї мови на іншу. Нейронний машинний переклад є формою автоматизації мовного перекладу, в якій використовуються моделі глибокого навчання. У порівнянні з традиційними алгоритмами статистичного та заснованого на правилах перекладу цей метод дозволяє отримати більш точний і природний текст.

За допомогою Amazon Translate можна локалізувати контент, наприклад для веб-сайтів та програм, для користувачів, які розмовляють різними мовами, легко перекладати великі обсяги тексту для аналізу та ефективно забезпечувати міжмовне спілкування між користувачами.

Нещодавно компанія Intento назвала Amazon Translate найкращим постачальником машинного перекладу в 2020 році в 14 мовних парах, 16 галузях промисловості та 8 типах контенту.

Майбутнє штучного інтелекту у сфері перекладу за нейронним машинним перекладом. За два роки нейромережі перевершили все, що було вигадано в перекладі за останні 20 років. Нейронний переклад робить на 50% менше помилок у порядку слів, на 17% менше лексичних та на 19% граматичних помилок [Барашко, Храпцов 2018, с. 10]. Нейромережі навіть навчалися самі узгоджувати рід і відмінки різними мовами, а в онлайн-версії Google Translate зробили ще механізм краудсорсингу перекладів. Зараз користувачі можуть вибрати найбільш правильну, на їхню думку, версію перекладу, і якщо багатьом вона сподобається, Google завжди перекладатиме цю фразу саме так, позначаючи спеціальним значком.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гудманян А. Г., Сітко А. В., Єнчева Г. Г. Основи перекладознавства ; навч. посібник. Вінниця : Нова Книга, 2020. 352 с.
1. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Ч.1, 2. Вінниця: «Нова книга», 2001.
2. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Підручник. Вінниця : Нова Книга, 2008. 512 с.
3. Коптілов В. Теорія і практика перекладу : навч. посібник. К. : Юніверс, 2002. 280 с.
4. Івахненко А.А. Конспект лекцій «Вступ до перекладознавства». Харків : Вид-во НУА, 2020. 36 с.
5. Стріха М. В. Український переклад і перекладачі : між літературою і націтворенням. К. : Дух і Літера. 2020. 520 с.
6. Терехова С. І. Основи перекладознавства. 2-е вид. К. : Вид. центр КНЛУ, 2014.
7. Малмкер К. Лінгвістика і переклад // Енциклопедія перекладознавства : у 4-х т. Т.2. Вінниця : Нова Книга, 2020. С.74-82.
8. Baker M. In Other Words : a coursebook on translation. L. ; N.Y. : Routledge, 1992. 304 p.
9. Iser W. The Act of Reading : A Theory of Aesthetic Response. The Johns Hopkins University Press, 1980. 244 p.
10. Newmark P. A Textbook on Translation. L. ; N.Y. : Prentice Hall, 1988. 292 p.
11. Nida E. A., Taber C. B. The Theory and Practice of Translation. Leiden : The United Bible Societies, 1969. 114 p.
12. Trivedi H. Translating Culture vs. Cultural Translation / Harish Trivedi : електрон. версія. URL : <http://iwp.uiowa.edu/91st/vol4-num1/translating-culture-vs-cultural-translation>.
13. Venuti L. Translation Changes Everything : Theory and Practice. L. ; N. Y. : Routledge, 2013. x, 271 p.
14. Weinreich U. Languages in Contact. Findings and Problems/The Hague ; Paris; L. : Mouton Publishers, 1979. 148 p.